

7 1955 BYGGMÄSTAREN
arkitektur

SOUNDEX

— den obrännbara plattan
för akustik och ventilation

För perfekt akustik och ventilation har SOUNDEX-tak monterats i Restaurant Bäckahästen, Stockholm

flera starka skäl att välja SOUNDEX

- Obrännbar konstruktion
- Separata hål för luft och ljud
- Exakthet i mått och vinklar
- Vacker, färdigbehandlad yta
- Tvättbart utförande
- Sveriges mest sålda akustikplatta

SOUNDEX monteras just nu hos:

AB Volvo,
AB Papyrus,
AB Gunnar Collijn,
Blackebergs Läroverk,
Konstnårsrestauranten,
Landsbibliotek,
Televerket,

Göteborg
Mölndal
Stockholm
Stockholm
Västerås
Malmö

ZERO

AKTIEBOLAG

Huvudkontor: St. Nygatan 38 Tel. 23 27 05 • Postbox: Stockholm
Avdelningskontor i Malmö och Gävle • Licenstillverkning i
länderna, Danmark, Finland, Norge, Italien, Spanien och Mexiko
Egen tillverkning i Tyskland och Schweiz

NORDISK ARKITEKTUR

1950—1954

Utgiven till Nordisk Byggnadsdag
1955 i Helsingfors.

En översikt av de senaste 5 årens
byggnadsverksamhet i Danmark,
Finland, Island, Norge och Sverige.
210 sid. text och bilder i A4-format.

Säljes i Sverige genom AB Tidskrif-
ten Byggmästaren. **Pris kr. 22: 50.**

Sändes portofritt om beloppet insättes
på vårt postgirokonto.

Kan även rekvireras genom bokhan-
deln.

BYGGMÄSTARENS FÖRLAG

Kungsgatan 32, Stockholm C

Postgiro nr 3124

A7 1955 BYGGMÄSTAREN arkitektur

Organ för Stockholms Byggnadsförening och Svenska Arkitektföreningen,
avd. av Svenska Teknologföreningen.

Adress: Byggmästaren, Kungsgatan 32, Stockholm. Tel. 23 31 05. Postgiro 3124.

Redaktörer: Civilingenjör svr Börge Algers och arkitekt SAR Erik Thelaus.

Redaktionssekreterare: Arkitekt SAR Hillevi Svedberg.

Redaktionskommitté: Arkitekt SAR Hans Asplund, civilingenjör svr Lennart
Backmark, arkitekt SAR Haqvin Carlheim-Gyllensköld, civilingenjör svr Sture
Haag, arkitekt SAR Torbjörn Olsson och ingenjör Ernst Wohlin.

Redaktionsombud: Dir. Victor Bährner och länsarkitekt Ebbe Borg, Malmö, samt
arkitekterna SAR Gunnar Hoving och Per-Olof Klang, Göteborg.

Ansvarig utgivare: Arkitekt SAR Moje Bergström. I tidskriften gjorda uttalanden
stå för författarnas räkning och äro endast om så anges att anse som uttryck för
ståndpunktstagande av någon av de föreningar, som utge tidskriften.

Byggmästaren utkommer med 24 nummer om året. 12 nummer behandlar arki-
tektur och 12 nummer byggnadsteknik.

Prenumerationspriser för helår:

	Sverige	Danmark	Finland	Norge	Övriga utlandet
Endast lösnummer upplaga A+B (24 nummer)	30: —	40: —			
Endast lösnummer upplaga A (12 nummer) Arkitektur...	20: —	30: —			
Endast lösnummer upplaga B (12 nummer) Byggnadsteknik	20: —	30: —			
Lösnummer + klotband upplaga A + B	45: —	55: —			
Lösnummer + hfr. band upplaga A + B	55: —	65: —			

34 ÅRGÅNGEN

INNEHÅLL

5 JULI 1955

DK 726.4

CELSING, PETER: *En krematorietävling*. Byggmästaren 34 (1955) nr A7, sid.
173—174

Reflektioner kring krematorietävlingen i Gävle.

DK 726.4 (485 Gävle)

Tävling om krematorium i Gävle. Byggmästaren 34 (1955) nr A7, sid. 175—185
Presentation av tävlingen illustrerad med ritningar och modellfotografier av de prisbelönta,
inköpta och två obelönade förslag.

DK 726.4 (485 Mora)

BLOMÉ, BÖRJE: *Sankt Mikael's kapell i Mora*. Byggmästaren 34 (1955) nr A7,
sid. 186—192

Redogörelse för kapellbyggnaden illustrerad med planer, fasader och fotografier.

BODORFF, ULLA: *Korsuddens begravningsplats*. Byggmästaren 34 (1955) nr
A7, sid. 193

Några reflektioner kring projekteringen av begravningsplatser och en kort presentation av
Mora nya begravningsplats illustrerad med situationsplan.

DK 729.8

SUNDBERG, BO: *Det sakrala rummet—en ljusarkitektur*. Byggmästaren 34
(1955) nr A7, sid. 194—199

Ljusets betydelse i arkitekturen—som byggnadsmaterial och inte bara som belysningsme-
del, särskilt vid kyrkobyggnader. Glasfönsterteknikens utveckling. Artikeln illustrerad med
ritningar och fotografier.

DK 72:92 Hedqvist

GRATE, ERIC: *Paul Hedqvist 60 år* Byggmästaren 34 (1955) nr A7, sid. 200

Innehållet i

B6 1955 BYGGMÄSTAREN byggnadsteknik

var följande:

SEBARDT, WILHELM: *Ny Ytongfabrik i
Falköping. Teknisk orientering*

BACKSTRÖM, SVEN och REINIUS, LEIF: *Ny
Ytongfabrik i Falköping. Arkitektonisk ut-
formning*

DYBECK, SVEN och BERGSTRÖM, ULF: *Ny
Ytongfabrik i Falköping. Byggnadsteknisk
utformning*

EKHEM, JOEL: *Ny Ytongfabrik i Falkö-
ping. Några arbetstekniska detaljer*

ROSENBORG, GUNNAR: *Siporex mellan-
väggsselement*

LINDBERG, PETER: *Arbetsförskjutningen
inom byggnadsbranschen*

Tunnelbanans ansikte mot gatan ler glatt med Höganäs modulplattor

Den glaserade fasaden i tre färger fångar gatutrafikantens uppmärksamhet.

Nedgångarna är inbjudande och prydliga med underhållsfria väggar av Höganäs glaserade modulplattor.

Nedgångarna till stationerna är tunnelbanans ansikte mot gatan. Stockholms Spårvägar lade ned stor omsorg på deras karakteristiska utformning och lyckades ge dem en gladlynt och inbjudande uppsyn.

Entréerna gjordes lättigenkännliga från gatuplanet med inramande signallister i blått, gult och vitt av Höganäs glaserade, klimathärdiga klinkerplattor i modulformat. I övrigt kläddes nedgångarna med samma plattor i en ljus specialglasyr.

Resultatet blev så tillfredsställande att den stora ändstationen i Vällingby fick både väggar, pelare och trapphus klädda med mörkblå och djupsvarta Höganäsplattor i rutmönster.

Höganäs klinkerplattor nr 440 är klimathärdiga, starka och lätta att hålla rena. De finns i 14 standardfärger, som ger Er rika möjligheter till dekorativa effekter inne och ute.

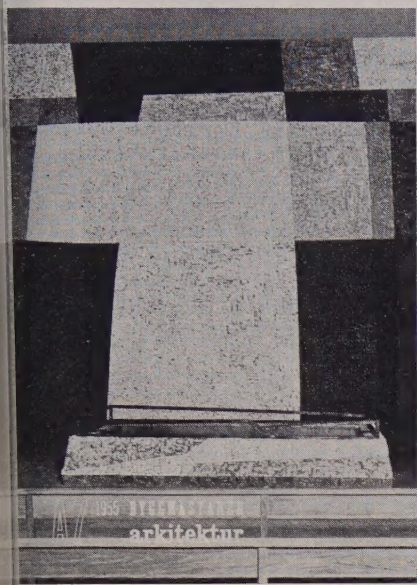

Höganäs byggnadstekniska serviceavdelning står gärna till tjänst med råd och upplysningar.

Stationen i Vällingby har alla väggar klädda med Höganäs glaserade klinkerplattor — en hållbar, vacker och praktisk inredning.

HÖGANÄS
HÖGANÄS — BILLESOLMS AKTIEBOLAG

Detalj av vägg i S:t Mikael's kapell i Mora. Arkitekt Börje Blomé. Foto: Sune Sundahl

ENGLISH SUMMARY

Competition in crematorium design

By P. Celsing

P. 173—174

In spite of the conservative attitude generally adopted towards burial customs cremation has been both quickly and widely accepted. Its advantages as compared with ordinary burial are so obvious as to be undeniable and it affords a method of burial that meets the contemporary requirements for hygiene and economy. The conversion of the deceased's mortal remains into dust and ashes can be carried out in an aesthetically congenial manner. However, it has been extremely difficult to carry out the cremation ceremony in the appropriate milieu and with the requisite ritual. One attempts to make the technical side of cremation as inconspicuous as possible while maintaining the proper sentiment, while what is lost in tradition is, as far as possible, replaced with synthetic values.

It is also an acknowledgement of the feeling of uncertainty that one gets with the present type of crematorium. At the board of the Gävle competition the entrant, who had been awarded the first prize to the entrant, in their opinion, made the greatest contribution towards a break from the present conventional form.

It is surprising that the allusion to a ritual which arises by the coffin being lowered into a shaft during the ceremony, a procedure that is aesthetically doubtful, should remain as an indispensable requirement. The lowering of the coffin to the floor below causes obvious disadvantages, especially as concerns the technical department where good working conditions are desirable but which is consequently of necessity often below

ground level where the lighting conditions are poor. One often attempts to compensate for the poor lighting on the lower floor by having a surplus of light in the officiating room whereas just the opposite is what is required from the point of view of satisfactory function. The other aspects of the ceremony such as the reception of the coffin, the presentation of the deceased and the handing over of the urn, for all of which the funeral furnishes demand special quarters, should be capable of both simplification and improvement. A promising move in this direction is in the cases where the vestry is also used as the locality in which the urn is handed over to the relatives.

Saint Michael's Chapel at Mora

By Börje Blomé

P. 186—192

Work on the project of the Saint Michael's Chapel started in October 1951. The inauguration was three years after, in October 1954.

The chapel consists of two buildings connected by an arcade and it can be described as a burial chapel with a crematorium.

The chapel proper has an east—west orientation. On the ground floor are a large and a small chapel-room with vestry, waiting room with toilets, a room for wreaths and a storage room for chairs. In the basement are the rooms for deposition, an exhibit room, a room for decoration and service spaces.

Departing from the traditional church arrangement the architect has placed the catafalque with its long side towards the congregation and the altar on one side. Thus the altar and the officiant are not concealed behind the catafalque and coffin. The traditional axis: main entrance—catafalque—altar has been retained and its position at the largest façade of the building is intended to create in the visitor an emotional progress of light and shadow culminating towards the single iron cross outlined against the roughcast white wallspace over the altar. The architectural accents of the room are the altar motif and the wall behind the catafalque.

The artist Gert Marcus was entrusted with the task of designing the catafalque and decorating the wall behind it. In collaboration with the architect, Marcus produced a black-gray-white cross composition comprising the entire wall.

With its 7 benches the large chapel can seat about 150 persons. Connected are a gallery which can hold fifty additional chairs and an organ-loft with space for a choir of twenty singers. Ornaments have been cut in the roof beams of the gallery by the sculptor Hans Faulmüller, who has also done other woodcarvings.

The small chapel principally having the same arrangement as the large one is intended as a receiving room for coffins. The layout of this room was designed in collaboration with the artist Fritz Sjöström, who also carried out the stained glass work.

The buildings are constructed in brick. The external walls and the internal walls of the chapel building have been roughcast and the joints clearly marked.

The roof and sopples are faced with Norwegian slate. The joinery is in oak.

The pews and stools in the chapel are of grained oak while the vestry furniture is of fumed oak.

The establishment is operated entirely by electricity.

The ecclesiastical interior — a light architecture

By B. Sundberg

P. 194—199

Light architecture can be defined as a conscious treatment of light as a special material. By limiting the meaning, we make refraction, reflection and diffusion of light into subjects for esthetical evaluations of great importance for any architectural criticism and it is necessary to explain the particular character of an ecclesiastical room.

The author sets out to explain the special effect of lighting in architecture, beginning with the Tomb of Galla Placidia at Ravenna, where the light effect is appreciated in slow motion due to low intensity light and certain optical phenomena. Light forms an important part towards the architectural integrity of the Tomb of Galla Placidia, which the author believes creates the static character of time and space necessary for religious contemplation.

The Gothic cathedrals and their use of stained glass are mentioned as examples of a conscious use of light in an architecture and the technical knowledge on lighting which the craftsmen obviously possessed. Of particular interest for us is the use of spectral colours to form white light. The decadence of stained glass from the late Gothic to our time has many explanations. Ralph Bergholtz, the Swedish glass artist says »colour has been painted on glass instead of by glass». According to the author present day architects in their rational approach to building are often unaware of light as an important special quality in the interior.

The church of Adincourt in France to a great extent owes its ecclesiastical atmosphere to the stained glass windows by Fernand Léger. The successful result is most likely due to the technique used, a form of glass concrete which gives a powerful light effect.

Ralph Bergholtz and Jan Brazda showed at a recent exhibition in Gothenburg new possibilities for stained glass. The glass used had been burnt at a high temperature to take away transparency and to increase the refraction of the material. The exhibition shows that the appreciation of stained glass compositions is spontaneous and is not caused by any pictorial values. Bergholtz and Brazda have successfully exploited their new material in an abstract manner which in effect is similar to the Gothic principles of light in architecture.

FÖRENINGSMEDDELANDEN

Teaterträffar

På initiativ av Yngre Arkitekters Nämnd samlades under mars och april ett hundratal arkitekter, elever vid Konstakademien, Dramatens elevskola och Konstfackskolan till tre kvällsträffar kring ämnet *teatern*.

Första kvällen berättade dr Stig Torsslow om teaterhusets historia och tekniske chefen Eric Löwen-Åberg gav en översikt över scenens tekniska problem. Följande kväll inleddes »diskussion i teaterteamet» av regissören Hans Dahlin, dekoratören Tore Hultcrantz och arkitekten Erik Ahlsén. Som avslutning sågs onsdagen den 6 april Macbeth på Dramatens stora scen. Regissör Bengt Ekerot berättade därvid från scenen om arbetet med pjäsen.

Dr Torsslow, som skulle berätta om teaterhusets historia fick gå 2 500 år tillbaka i tiden till antikens Grekland. En slänt eller sluttning på ett berg tjänade till åskådarplats, medan skådespelet uppfördes nedanför i dalen. Så småningom blev det bänkar. Här skapades den grundform, som vi alltjämt ha. Orkestern, scenen osv. Man saknade dekorationer och handlingsplatsen kunde inte förflyttas. Framställningen, som bestod av kör- och berättarparti, byggde på tidens, rummets och handlingens enhet. En enda plats, ingen ridå, inga pauser. Sedermera började man arbeta med ett maskineri- och dekorationssystem, men anordningarna voro i viss mån ett förfallstecken — när dramats kraft avtar

Demonstration av den scentekniska utrustningen på Dramatens stora scen

kommer krav på andra element. Traditionerna försvann och dramat som konst- art dog i stort sett med den grekiska kulturen.

På 900-talet återuppskådades dramat, men i en helt ny form. Handlingen, i allmänhet i religiösa spel, förlöpte nu från spelplats till spelplats på scenen, »Guds boning», »helvetet» osv.

När renässansen kom återupplivades (genom ett missförstånd) den antika tragedin och blev opera. Dess teaterhus är ett försök till rekonstruktion av den grekiska amfiteatern och gav i sin tur upphov till tittskåpsteatern. I England fick denna en utlöpare i den medeltida folkteatern, vars system med vagnar med dekorationer kördes fram i tur och ordning. Varje vagn utgjorde då en ny spelplats.

Teater, i synnerhet Shakespeare, spelades även i världshusen. I de typiska engelska världshusen, med kringbyggd gård, balkong på husväggen och dekorationlös friluftsscen vid kortväggen, byggde verkan helt på skådespelarens förmåga, oberoende av maskinella grejor.

Man kan vid denna tid skilja mellan två kämpande principer. Den *latinska*: symmetri, koncentration och förenkling, och den *germanska*: friare rytm, brokighet och dold konstnärlig koncentration.

17- och 1800-talen dominerades av den italienska perspektivteatern, en salong med parkett och rader och ett procenium med dekorationer, som bli allt mer naturalistiska. Så länge salongen är upplöst bilda scen och salong en arkitektonisk enhet — Drottningholm. När man,

genom att hissa upp kronorna på vinden, gör salongen mörk innebär detta ett nytt utvecklingsskede. De fladdrande vaxljusen ersattes i början på 1800-talet med gasljus. Man experimenterade med kulört ljus och genomskinliga ridåer och gjorde understundom rent mekaniska föreställningar, där publiken fascinerades av naturalistiska solnedgångar över alperna m. m. Utvecklingen mynnade relativt snabbt i slentrian. När man slutligen för alla besvärliga skiften och växlingar behövde 75 arbetare för Per Gylden på Operan kom vridscenen. Först i Tyskland på 1890-talet. Elljuset blev en revolutionerande faktor. Med ett obegränsat antal ljuskäglor, elektriska motstånd m. m. har allt blivit möjligt.

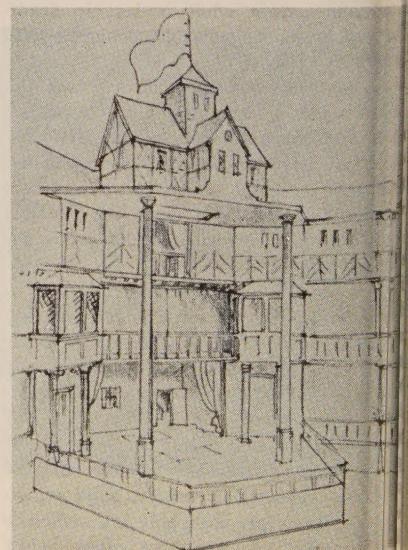
I Schweiz arbetade Appia med plastiska dekorationer och i England gick Craig till angrepp mot det naturalistiska plottret. Han krävde den sköna bilden som ett instrument för en estetisk upplevelse och hans arbete har betydtygmycket för teaterkonstens utveckling under de senaste 50 åren.

Det är svårt att fixera dagens uppfattning. Snabba växlingar, olika synsätt och starka motsättningar. Bilden av i dag: Dramaten, byggd 1908, är prototypen för ett teaterhus, men i stort sett fortfarande en gammal kulissscen som på Drottningholm, ett monument över den tid som byggde den, i tro att slutpunkten var nådd. Detta förhållande har låst utvecklingsmöjligheterna. Kravet på större utrymmen kom förvånande snart. De skall vara proportion mellan foajé och scen och man bör ha utbyggnadsmöjligheter, ty man vet ej framtida krav.

Göteborgs stadsteater är den förnuttigaste teater vi ha. Där användes faktisk expertis med kontakter utom lands. Efter 20 år är den dock för liten. Men en stor flygelbyggnad med olika arbetslokaler kommer. Scenen är kloppbyggd, och tillvaratar magasin- och transportmöjligheterna tack vare stora utrymmen, där man kan göra litet av varje.

Malmö stadsteater är 10 år gammal. Efter 3 år måste man hyra lokaler på

Rekonstruktion av Globeteatern utförd av C. M. Hodges 1947

stan, och efter 4 måste man utvidga. Den största lärdomen härav är, att trots ett grundschema, nya krav uppstå på grund av att dramatets form växlar. Man vet aldrig vart tekniken bär.

Vad man vill ha är flexibla teaterhus, enheter som kan flyttas efter olika krav. Man vill ej bli fastlåst i ett stadium där man ej vill vara. Det är vad man kan lära av den historiska utvecklingen, slutade dr Torsslow.

Löwen-Åberg berättade, att teaterbyggandet i Tyskland efter kriget har gått före allt annat. Även i Österrike satsar man, trots fattigdom, stora summor. Våldiga vridscener med upp till 35 m diameter finns bl. a. i Frankfurt-am-Main. Hela Carmen, fyra akter, får rum på en vridscen. Belysningssystemet utgöres av många små strålkastare och man använder sig av en massa tekniska anordningar. Samtidigt klarar man sig i England, utan teknik, med *det talade ordet*.

I Sverige är den minsta teaterformen bygdegårdarna. De tillkomma ofta utan medverkan av någon arkitekt. För att man skall slippa säregna patentlösningar har Bygdegårdarnas Riksförbund utgivit normer och ritningar.

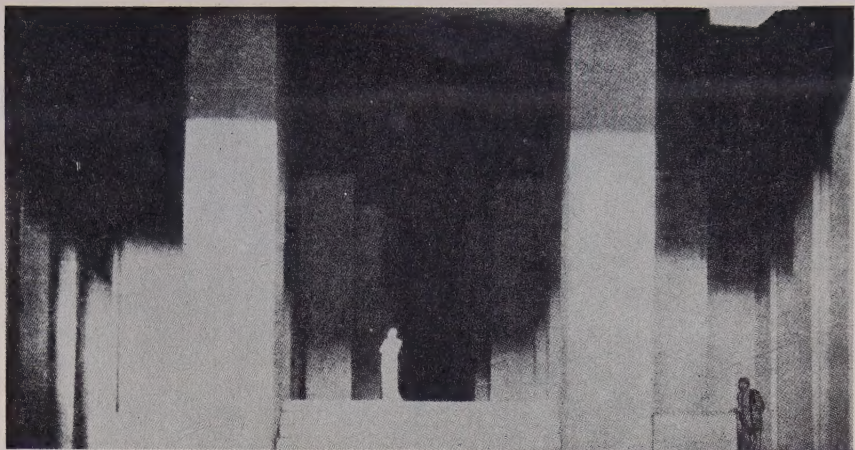
Nästa storlek är Dramatens lilla scen. Där gäller det att ekonomisera med utrymmet. Enkla tekniska hjälpmedel, ingen tågvind med dekorationer, ett par strålkastare i salongen och ett par ljuslamper.

Uppsala stadsteater eller teatern i första äro större teatrar. Scenhusen äro 9—12 m höga och dekorationerna hängas upp på tågwinden, 4—6 strålkastare i salongen och flera loger. Programmet med dessa teatrar är att de även måste kunna fungera som föreläsningssalar, för bio m. m.

Den följande kvällens diskussion inledes av tre talare. Regissör Hans Dahlin från Uppsala stadsteater var den förste. Uppsala stadsteater är genialt felkonstruerad och därför intressant som studieobjekt. Man varken ser eller hör. Alla matser från 2—12 bänk skuggar varandra och den djupa scenen syns endast vid ett fåtal. Akustiken är omöjlig. Ingen lokal i hela Sverige har haft så dåliga ekon. Att ha parkettgolv på scen är en onödig lyx. Det är blankt och för enkelt att gå på. Slutligen bygger Uppsala stadsteater på tittskåpteaterns idé men inte på någon sådan är den för stor.

När man bygger samlingslokaler borde man komma ihåg att en samlingshall bara med knapp nöd kan användas för teater. En teater däremot kan alltid anpassas till litet av varje.

Målaren Tore Hultcrantz berättade i sin egenskap av scenarkitekt, hur han ofta hört säga: »Konstnärer gillar vi inte här, deras idéer går inte att realisera.» Därmed ville han visa på de olika tekniska och fruktansvärda konservatism. Det är inte nödvändigt att man springer bort från sig för att hitta de rätta skönheterna, värjorna, dörrhandtagen eller vad det kan vara fråga om. Man behöver inte underskatta publikens fantasi, men det är väldigt farligt att

Gordon Craig: Scenskiss till Hamlet 1912

förutsätta, att en enkelt uppsatt pjäs är lättare att iscensätta än en, där mycket grejor skaffas. Ju enklare det blir desto större krav ställer man på den som skall göra det.

Teatern skall vara sådan, att åskådaren har sin identitet kvar. Man måste känna, att det är människor av kött och blod som står på scenen. Det får inte bli som på film, där man identifierar sig med människorna på bilden. De tekniska hjälpmedlen används ofta allt för mycket. Dekoren får aldrig ta överhand över spelet. Det får inte bli så, att publiken applåderar dekoren. Dekoren skall ange en stämning på scenen, en verkningfull enkel kontrast mot kostymerna. Hellre god teater som går omkull än dålig som lever.

Arkitekt Erik Ahlsén citerade August Strindberg: »Författaren skriver för det teaterhus som finns och arkitekten ritat för de pjäser som skrivits.» Teatern som sådan, det är det stora, tunga, slitsamma arbetet bakom scenen. Ett ständigt slitande för föreställningen på kvällarna. Man förstår att bakom scenen måste finnas stor plats, frihet och rörlighet.

När Dramatens lilla scen skulle byggas gav teaterns egna många goda råd: »publiken vill ha det festligt, teaterrojt och guld» osv. Men Rudolf Värnlund varnade. Han fick en gång en pjäs refuserad med den motiveringen att pjäsen tilldrog sig i så påver miljö, att den inte skulle kunna uppföras i den granna teatersalongen,...

I den efterföljande allmänna diskussionen yttrade sig bl. a. Per Verner

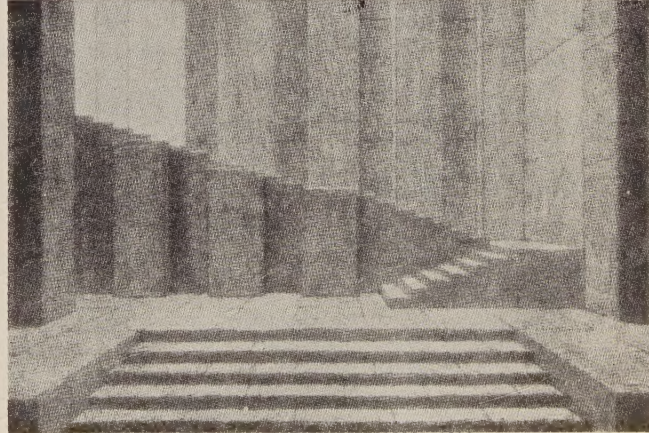
Karlsson, som ansåg att den eviga diskussionen gällde hur man skall få kontakt mellan skådespelare och publik. Han fastslog att, en teater är ett hus, som i sig förenar alla de scenformer som funnits. En teater måste vara flexibel.

Erik Virén hoppades att vi för all del inte skulle bygga några fler teatrar. Ge i stället pengarna till ett par kunniga personer, så att de slipper spela för pengar. Skådespelarkonsten måste förnyas, några nya teaterhus behöver vi inte.

Löwen-Åberg ansåg att Uppsala-teatern blivit en av landets bästa scener, som turnéscen betraktad. Få scener har så god insyn. Man får vara tacksam om ytterplatserna ser två tredjedelar av scenen och man får inte begära att man skall ha insyn överallt. Att akustiken blev olycklig och dålig berodde på att ventilationen ligger i taket och att hela taket är fullt med akustikplattor. Dramatens lilla scen har ett hårt tak, vilket ger en mycket god akustik. Att scenarbetarna är konservativa är en styrka och det är väl inget fel att applådera en scenbild?

Efter Macbethföreställningen, i Karl Ragnar Gierows översättning, på Dramatens stora scen berättade regissör Ekerot om arbetet med pjäsen. Problemet har varit, att med så få grejor som möjligt arrangera de 22 scenbilder, som pjäsen kräver och Sven Fahlstedt har lyckats lösa uppgiften på ett utmärkt sätt, ansåg Ekerot.

Carl-Ivar Ringmar

Adolf Appia: Scenskiss

Polsk återuppbyggnad

Bilderna på denna sida visar några exempel på hur återuppbyggnaden av Warszawa har gestaltat sig. Principen har nästan genomgående varit att bygga upp de förstörda stadsdelarna och byggnaderna i så nära anslutning till deras förutvarande utseende som det varit möjligt. Den översta bilden visar torget i den gamla staden som det såg ut 1945 och bilden under är ett nyligen taget fotografi från samma plats. De båda bilderna nedanför visar ett gatuparti invid det kungliga slottet år 1945 och som det ser ut i dag, precis tio år senare.

E Th.

Höghusens problem

togs upp till debatt av flera av deltagarna i Nordisk Byggnadsdag 1955 i Helsingfors. I ett julinummer av den danska »Arkitektens» veckohäfte återfanns i en artikel om byggnadsdagen en sammanställning av några uttalanden, ur vilken vi citerar:

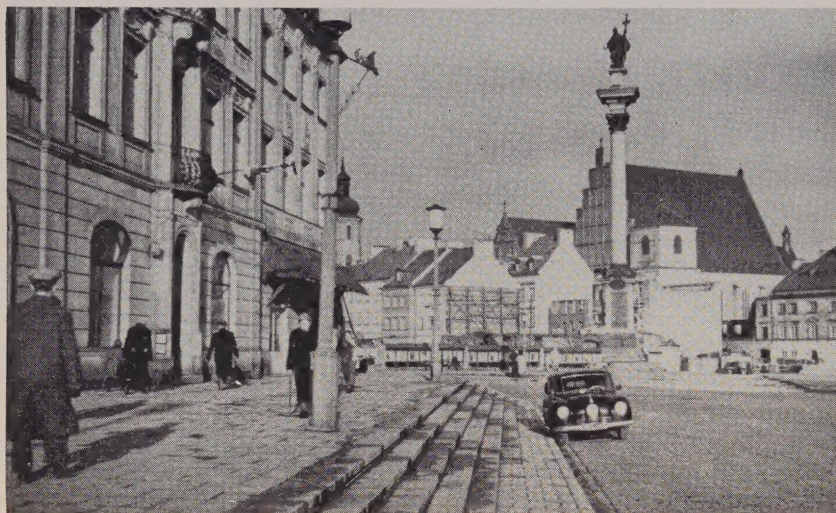
»Tornhus har blivit modernt. Så fort människan hittar på någonting hittar hon på en motivering för sitt påhitt. Så är det också med tornhus. Det har hittats på många motiv, men alla är otillfredsställande. Tornhuset har ett centralt beläget trapphus. Då en centraliserad övervakning av in- och utgång är påkallad, såsom i kasernen, internat, hotell och bordeller etc. kan tornhuset försvaras», udtalar den finske arkitekt Kaj Englund i »Hufvudstadsbladet» 2. juni. Og Kay Fisker siger i forordet til det danske afsnit i byggedagens publikation »Nordisk Arkitektur 1950—54»: »Ud fra uheldige, modebestemte synspunkter projekteres der nu højhuse i stort antal. Som boligtyp er højhuset endnu så uprøvet, at typen meget vel kan berede overraskelser. Som ett led i bybilledet og landskabet er højhuset en så ømtålelig detalje, at det bør omgås med størst varsomhed.»

Frode Rinman, Norge, var byggedagens hovedtaler om »Höghusproblemet». Han talade om brannfare och andre betenkeligheter. Disse sidste gikk ud på at »höghusene» drives fram i viss mån också av arkitekters ärgerrighet, av tomtägarnas ekonomiska intressen och städernas storstadsambitioner», og at »höghus i småstäder är en styggelse, det är farligt att bygge höghus t. o. m. i storstäderna, för då vil småstäderna komma efter, och det är en beklaglig utvikling».

Citaterne kunne synes lovlig tendensiøst samlet, men det har været umuligt at finde et eneste, der forsvarede — men forsvar behøves heller ikke for noget, der går sin sejrsgang.

Højhuset hører hjemme blandt teknikkens triumfer, kan det billiggøre boligen, som det synes at kunne i Finland og Sverige, må det gives et plus. Herhjemme synes den gevinst, der burde være ved at bygge højt, i nogen grad at blive bortelimeret af vort brandvæsen.

Foto: Pressens Bild

EN KREMATORIETÄVLING

DK 726.4

Trots den konservativa inställning man i allmänhet har ifråga om begravningsseder har eldbegängelsen snabbt vunnit stor spridning. Dess fördelar framför jordbegravningen har varit så uppenbara, att de ej kunnat förbises. Samhället har fått ett begravningsskick, som uppfyller tidsenliga krav på hygien och ekonomi. Den enskilde har fått en estetiskt tilltalande form för den avlidnes förvandling till stoft.

Svårigheterna att skapa en lämplig miljö och ritual till eldbegängelsen har emellertid varit stora. Man söker en miljö, som inte gör den tekniska fasen av eldbegängelsen för påfallande, samtidigt som den äger lika starka stämningvärden som begravningsakten i våra kyrkor. Det, som saknas ifråga om hävd, söker man ersätta med estetiska värden. Kremationsbyggnaden har blivit en påkostad anläggning, dominant placerad på begravningsplatsen, rikt uppbyggd med ett flertal ceremonirum där varje fas, med vilken allmänheten har kontakt, blir föremål för en ceremoni. Det väsentliga man eftersträvar, samlingen inför ett liv som sloknat, inför den dödes minne, löper därvid risk att gå förlorat. Denna akt får inte styckas sönder och plottras bort utan måste koncentreras i tid och rum för att kunna höja sig över vardagen och bli till högtid.

Det är också betecknande för den osäkerhet man känner inför den nu brukliga krematorietyper, att prisnämnden i Gävletävlingen med första pris belönat det förslag, som för prisnämnden synes starkast ha strävat mot en frigörelse från nu gängse former. Innehållsmässigt borde emellertid mer värdefulla resultat vinnas, om vissa delar av de eljest föredömligt utarbetade programmen togs till omprövning. Ty även om ändamålet med en kremarietävling är att få fram ett byggbart projekt, är det skada att man låter tidigare byggda krematorier bilda mall även på de punkter, där just tävlingsformen kunde ge möjlighet till ett pröva mindre komplicerade lösningar.

Det är sålunda svärförestäligt, att kisthissar föreskrives. Kisthissarna användes vanligen ej under själva begravningsakten. Skulle inte de annars överallt brukade kistvagnarna kunna ombesörja transporten av kistan även från katafalken? Det är förvånande, att den allusion till jordbegravning, som uppstår genom befintligheten av hisschaktet med den under ceremonien estetiskt dubiösa sänkningen, synes som ett omistligt krav. Kistans sänkning till underjorden medför påtagliga nackdelar i synnerhet för en av god arbetsmiljö beroende tekniska avdelningen, som ofta då tvingas ned under jord med försämrade arbetsförhållanden som följd, vilket i sin tur medför, att man söker kompensera det sparsamma dagshuset i underjorden med ett överflöd av ljus i ceremonirummen. Motsatsen borde ur funktionssynpunkt vara mer motiverad. De förrättningar av annan art som kistmottagning, visning av den döde, urnuttagning, vilka eldbegängelserörelsen fordrar speciella rummen för, torde med fördel kunna förenklas. En värd strävan i denna riktning föreligger i de fall,

där sakristian också tänkes tjäna som urnutlämningsrum. Härigenom torde denna lilla ceremoni få en enklare prägel, än om den förlägges till en särskild lokal med altare och konstnärlig utsmyckning. Ytterligare minskning av ceremonierna skulle ge bättre utgångspunkter för goda lösningar.

I Gävletävlingen begärdes planering av de nya områdena mot väster, vilka anslutits till den befintliga begravningsplatsen, i norr begränsad av Gavleån och i söder av länshuvudvägen. Till krematoriernas placering inom området har prisnämnden inte velat ta definitiv ställning, utan låter »den konstnärliga, tekniska och praktiska halten hos varje förslag, sett i samband med tillhörande kyrkogård, fälla avgörandet». Detta är kanske en lovvärt förutsättningslös inställning hos en prisnämnd. Om man emellertid anser gravarna vara det primära, efter vilka krematoriets läge bör anpassas, förefaller det som om de lösningar, vilka lämnat den jämförelsevis begränsade, skogklädda delen obebyggd ger de största möjligheterna. Det nya gravfältet blir då samlat och utan störande genomfarter, samtliga gravar får ett likvärdigt läge, och de stämningvärden man söker i skogen understrykes. De förslagsställare, som placerat krematoriet på udden i Gavleån, har jämsides med en naturlig vägdragning utmed ån även lyckats ge krematoriet avskildhet och ro i närhet av stilla framflytande vatten.

Till skillnad från de förslag som givit krematorieanläggningen en dominerande fondplacering, väcks intresset för ett förslag, »Christophoros», vari byggnaden förlagts intill infartsvägen vid huvudentrén och erhållit karaktär av portikus. Trots att i detta fall platsen tycks vara för trång, och sammankopplingen med den befintliga kapellbyggnaden synes svår att genomföra — en förläggning söder om entrévägen ger kanske större möjligheter — rymmer förslaget en utvecklingsbar tanke. Här skulle krematoriet kunna bli den byggnad, där begravningsföljet tar avsked av den avlidne, de jordiska kvarlevornas sista anhalt före sin definitiva plats på kyrkogården, den plats där den döde skall vila i ro, där hans minne skall vårdas, helt utanför krematorieanläggningens rörelse och aktivitet. Kanske kunde detta förslag utvecklas till en lösning med kapellrummen förlagda mot begravningsplatsens förmark. Därintill placeras i samma plan en byggnad med bisättningsrum och teknisk avdelning vettande mot kyrkogården, en lösning där utrymmena kom i en fattbar, följdriktig ordning, och där ingen avdelning behövde underordna sig en annan.

Förstapristagaren har utformat kapellrummen som muromgärdade ceremoniplatser i skogen, en idé, som utvecklats ända därhän, att omgivande vägar slingra sig lika skenbart tillfälligt som kreaturstigar. Det torde emellertid bli svårt att kvarhålla skogens stämningvärden efter så stora ingrepp. Skogen består ju inte bara av träd utan även av marken inunder.

Ceremonirummets möblering med katafalken intill fondväggen och de frontalt riktade bänkkvarteren svarar inte helt mot rummet och dess riktninglösa ljusfördelning. En placering av katafalken mer centralt med bänkkvarteren i friare placering runt om vore att föredra. Skulle likaledes inte en höjning av kapellrummets murar på bekostnad av de nu nästan lika höga fönsterbanden utan att förgripa sig på huvudgreppet ge rummet den samlade verkan, som motsvarar dess funktion? Skulle därigenom inte de sörjande få det fattbara skydd mot yttrevärlden, som säkert är önskvärt under bland annat mörka vintermånader? Skulle inte det lilla kapellet ges en något annan karaktär t. ex. ifråga om sin entré och förgård i förhållande till stora kapellet, f. n. verkar det vara en förminskning av detta? Trots att sålunda kapellrummen bl. a. inte fullt kunnat formas efter sina funktioner utan i stället måst anpassas till det utifrån valda greppet, ger den konsekvent genomförda idén förslaget dess värde och uttryckskraft. När de många tekniska problemen lösts, vilket torde berika anläggningen även arkitektoniskt, borde detta bli en intressant helhet uppbyggd på ett och samma tema. Förslagets formspråk äger såtillvida intresse och friskhet som det ratat mycket av nutida krematoriets slentrianmässiga arkitekturrekvisita.

Det inköpta förslaget »ars moriendi» är likaledes förlagt till den nu skogklädda delen av begravningsplatsen. Anläggningen omgärdas av kolumbariegårdar. En sådan lösning kan synas motiverad där den är betingad av platsbrist. Att såsom här närheten till krematoriet skulle ge graven ett ökat värde, torde däremot vara diskutabelt. Den skenbart analoga företeelsen med gravplatser i och kring våra kyrkor betingades av den religiösa människans behov att vara i gudshusets omedelbara närhet. Vid en förläggning av gravarna inom själva anläggningen riskerar man sålunda att ge även krematoriet en karaktär av kultplats som för de flesta måste te sig främmande.

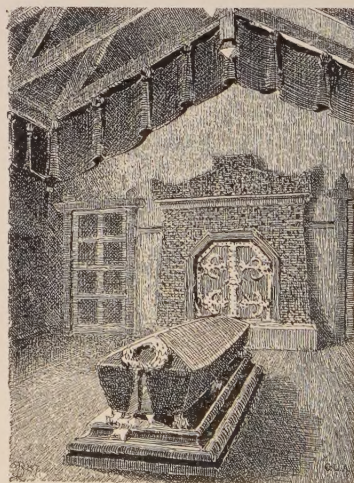
I förslaget »Ignis», belönat med 2:a pris, har krematoriet placerats på områdets nordvästra del invid Gav-

leån. Ett vackert sammanhängande gravområde har därvid skapats, där nya delar naturligt anslutits till redan befintliga. För gångtrafiken reserveras vägen utefter ån medan biltrafiken förlägges till en slinga söder om området nära länshuvudvägen. Krematoriebyggnaden har entréer mot såväl öster som väster, varvid de västra som via förgårdar leda mot väntsalarna avses för bilåkande, de östra för gående och för utrymning. Bägge långfasaderna ha därav fått intresse och förslagsställaren har sålunda sökt undvika att ge krematoriebyggnaden en prononcerad baksida. Kanske har också förslagsställaren medvetet sökt omöjliggöra begravningsprocessioner.

Förslaget »Färjestället», som inköpts, har likaledes ett obrutet gravområde söder om entrévägen. Här har inom de nya delarna gravarna givits en genomförd orientering. En fattbar ordning har med enkla medel skapats, som bör kunna lämna stor frihet för den enskilda gravens placering och anpassning till befintlig natur. Av mångfalden skapas enhet. Det är ett nytt betydelsefullt inlägg, som inte borde lämnas obeaktat vid framtida kyrkogårdsprojektering. Längs entrévägen utmed ån fram mot krematoriet följas de gående och bilåkande åt. I stället för splittring av de sörjande på åtskilda trafikleder betingat av det i detta sammanhang betydelselösa, vilket färdmedel de sörjande valt, har förslagsställaren velat skapa gemenskapen redan på vägen fram till krematoriet. Liksom gravområdet bygger på skogens stämningssvården får krematoriet sin karaktär av vattnet och stranden. Anläggningen dominerar inte utan underordnar sig sin omgivning men har fått betydelse genom läget i avskildhet ute på udden. Krematoriet är en intim mänsklig miljö både för sörjande och för de som där arbetar.

Det obelönade förslaget »Skogsväg» vars krematorium likaledes placerats ute på udden har en fri, levande volymgruppering. Det lilla kapellet är framskjutet intill vattnet och får sålunda trots sin blygsamma uppbyggnad betydenhet. Det är en vacker samstämmighet mellan byggnad och plats.

Peter Celsing

Provisoriskt krematorium invid Nya Kyrkogården i Stockholm 1887. Den första krematoriebyggnaden i vårt land. Arkitekt Magnus Isaeus. T.v: Exteriör. T.h: Interiör av kapellrummet. (Ur Per Lindell: Likbränningen)

TÄVLING OM KREMATORIUM I GÄVLE

Ur prisnämndens allmänna utlåtande:

DK 726.4(485 Gävle)

Tävlingsförslagen visar, att i stort sett tre lägen för krematoriebyggnaden äro lämpliga: dels å områdets södra del relativt nära länshuvudvägen, dels å områdets nordvästra del invid ån, samt dels slutligen i skogen mellan dessa bägge lägen. Det förstnämnda läget nära länshuvudvägen har fördelen av kort avstånd från kyrkogårdsentrén med relativt låga grund- och vägkostnader men i gengäld dyrbarare avloppsledning till Gävleån. Läget nummer två i nordväst vid Gävleån, som främst motiveras av möjligheten att tillvarataga de stämningsvärden, som närheten till vattnet ger, medför längre avstånd från huvudentrén med ökade vägkostnader samt högre grundläggningskostnader på grund av dålig markbeskaffenhet men förbilligas genom låga kostnader för avloppsledning.

Den tredje möjligheten, ett läge i skogen mellan de nu nämnda, har i flera förslag fört till en mindre lämplig uppdelning av kyrkogården, men en del författare visa, att även denna förläggning kan föra till en lämplig utformning av såväl kyrkogård som krematorium, varvid kostnaderna för respektive vägar och avlopp komma i ett mellanläge jämfört med de tidigare behandlade, medan grundkostnaderna torde ställa sig relativt låga.

Vid en jämförelse mellan dessa olika förläggningar av krematoriet och det sätt, på vilket de tävlande lyckats utforma byggnaden i de olika lägena, har det icke syns prisnämnden möjligt att bestämt förorda något av de olika lägena såsom bestämt överlägset de andra. Det bör emellertid framhållas i detta sammanhang, att vid en eventuell förläggning av krematoriet till ett läge tämligen långt in på kyrkogården särskild hänsyn måste tagas till att bilväg till krematoriet föres genom kyrkogården, så att dess huvuddel ej störes, vilket också tillfredsställande redovisats i olika tävlingsförslag. Ävenså bör vid det fortsatta planeringsarbetet för kyrkogården hänsyn tagas till att vägsystemet planeras så att en naturlig anslutning kan ernås till eventuell ytterligare utvidgning västerut. Med hänsyn till vad som ovan anförts har pris-

Vinjetten: Vy från tävlingsområdet

nämnden vid sitt slutliga ställningstagande icke ansett förläggningen av krematoriet avgörande utan den konstnärliga, tekniska och praktiska halten hos varje enskilt krematorieförslag sett i samband med tillhörande kyrkogård.

Prisnämnden utgjordes av konsul E Nordström, komminister K-F Pilström, arkitekter SAR Sven Häggbom, Gunnar Jacobson och Bengt Romare med bergsingenjör K Jeanson som adjungerad sakkunnig.

1:STA PRIS 7 000 KR

Nr 13 "Skogsljus" av teknologer Alf Engström, Kristinehamn, Gunnar Landberg, Bromma, Bengt Larsson, Stockholm och Alvar Törneman, Hagalund

Prisnämndens utlåtande:

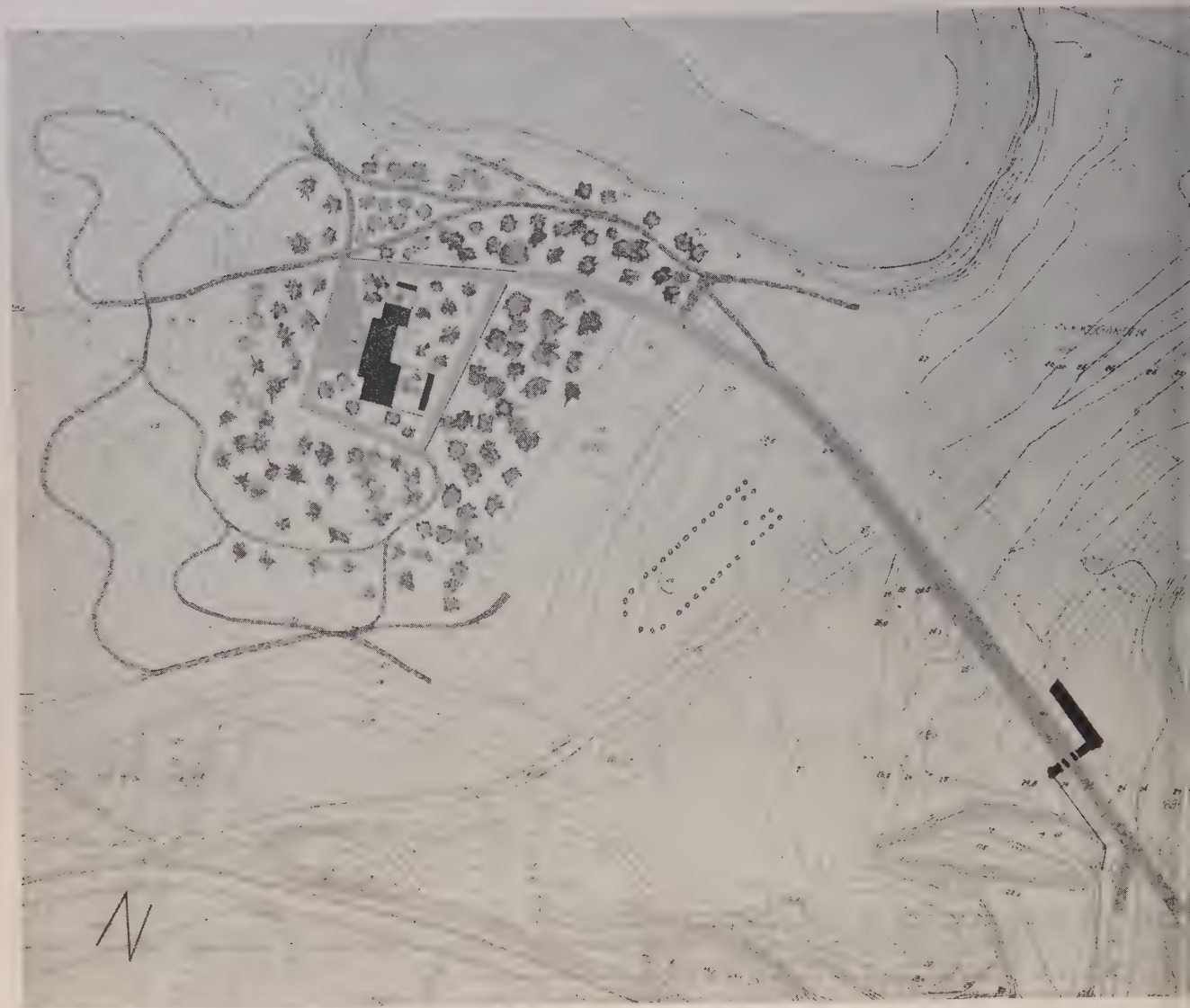
Författaren har sökt förlägga byggnaden så, att den helt omgives av skog, en tanke, som med hänsyn till krematoriets utformning kan anses berättigad.

Med detta följer att byggnaden skenbart ej får någon fastare anknytning till begravningsplatsen i övrigt. Förslagsställaren har dock försummat att mera ingående redovisa dispositionen av det nya begravningsområdet och dess anslutning till redan utnyttjade delar.

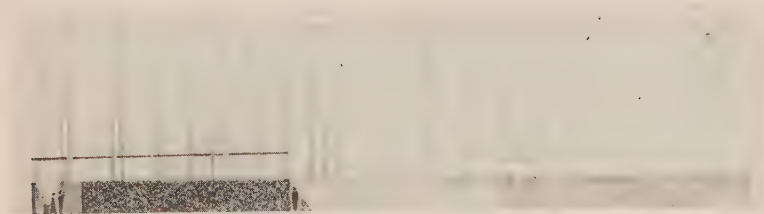
Den enkla vägslingan till och kring krematoriet i princip godtagbar, ehuru väsentliga utvidgningar av respektive vägdelar fordras för att tillfredsställande utrymmen för trafik och parkering skall erhållas.

Krematorieförslaget visar ett synnerligen intressant och enkelt grepp på uppgiften.

Totalaspetten, ävensom kapellrummens förläggning och utformning, däri inbegripet de anslutande entrégårdarna, synes vara av stort konstnärligt värde.

Situationsplan. Skala 1: 3 000

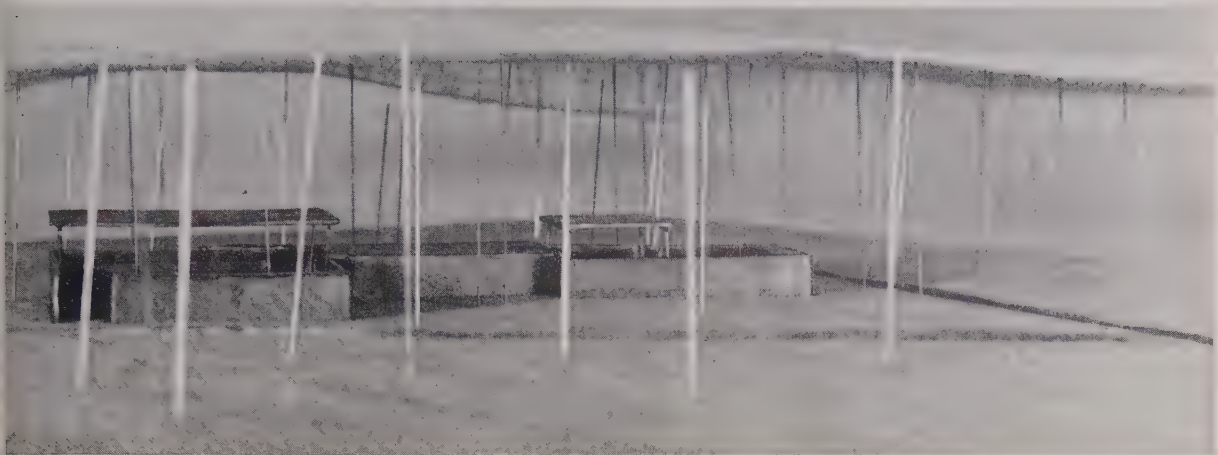
Fasad mot öster

Interiör av stora kapellet

Fasad mot väster. Skala 1: 600

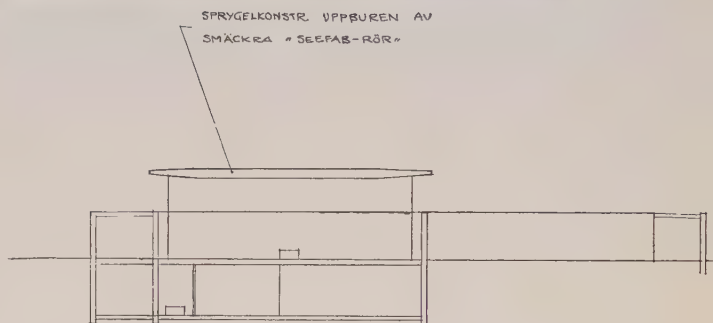
Ovan: Fasad mot öster. Modellfoto

Den inbördes placeringen av de tekniska utrymmena och ekonomilokalerna är otillräckligt studerad.

Vindfång till kapellrummen saknas.

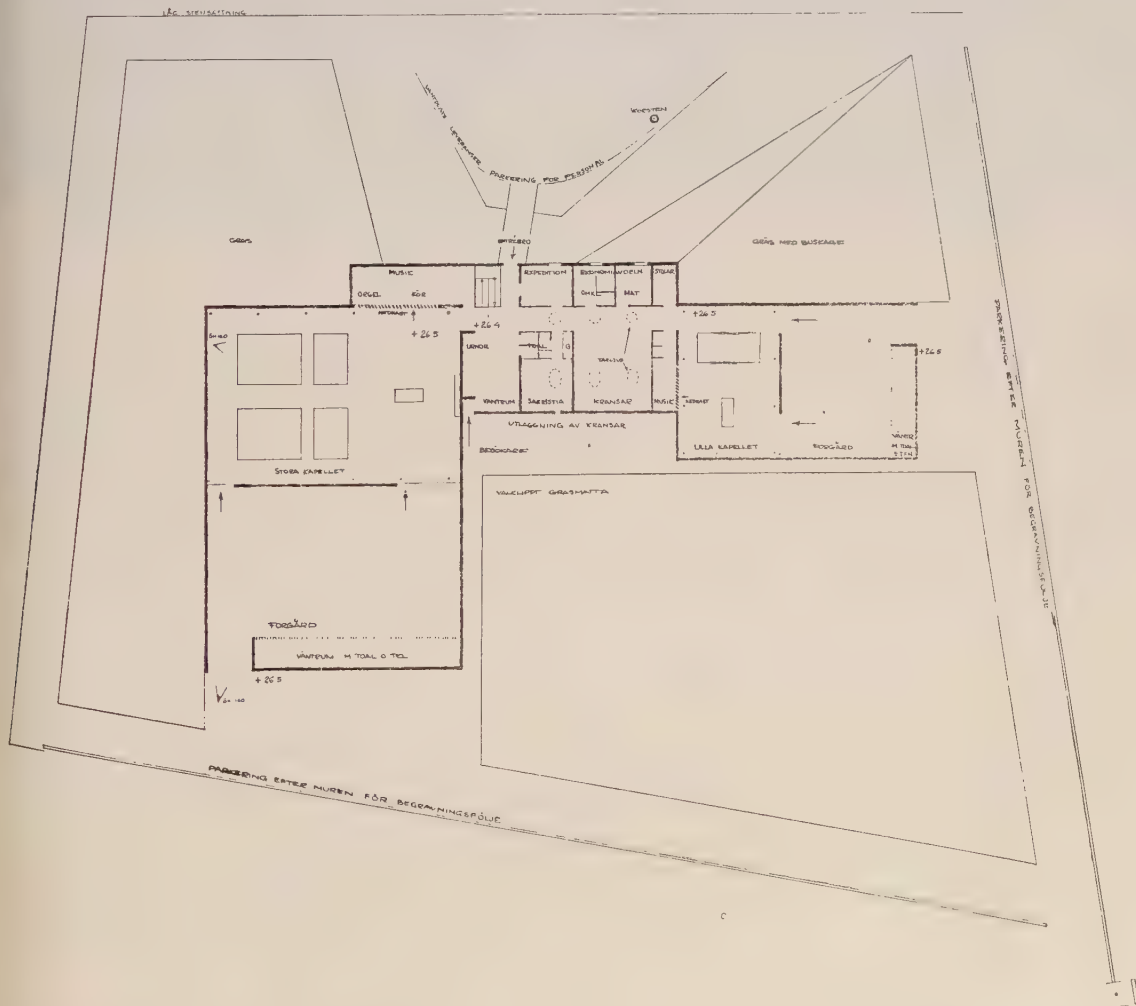
Kapellens till golv gående glaspärtier mot respektive gårdar torde vara olämpliga ur praktisk synpunkt.

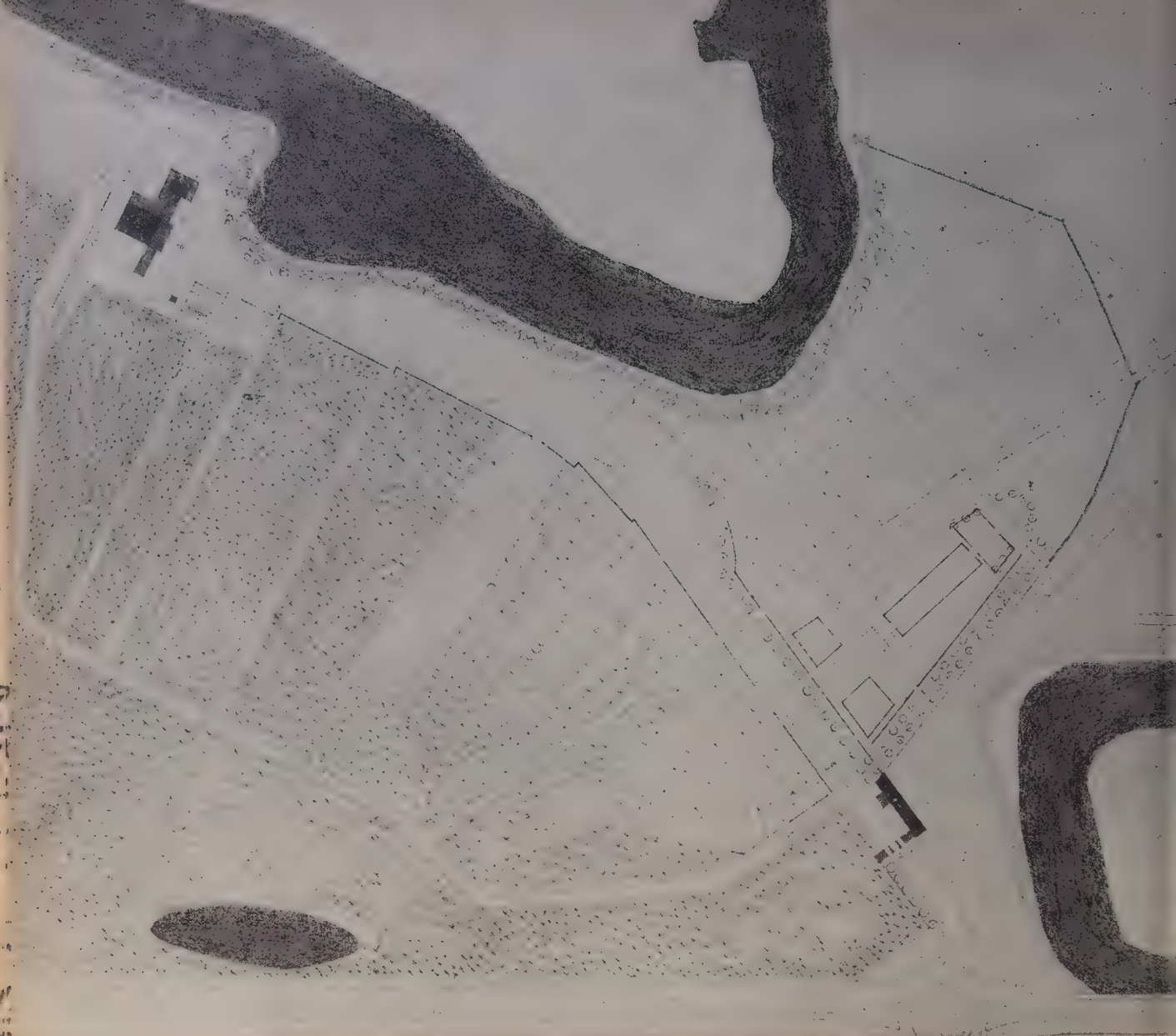
Som helhet har förslaget en klart tidsenlig hållning, uppnådd genom en konsekvent tillämpning av moderna konstruktionsmöjligheter, men kräver ett omsorgsfullt tekniskt studium för att kunna genomföras under på platsen rådande klimatiska förhållanden.

Nedan: Plan av bottenvåning. Skala 1: 600

Nedan: Sektion genom musikrum — stora kapellet — förgård och väntrum. Skala 1: 400

Ovan: Situationsplan. Skala 1:3 000

Nederst: Fasad mot söder

2: DRA PRIS 5 000 KR

Nr 24 "Ignis" av arkitekt SAR Bo Cederlöf, Göteborg, medhjälpare arkitekt Bengt Redell och byggnadsingenjör Sven-Åke Lindberg

Prisnämndens utlåtande:

Krematoriet är förlagt till områdets nordvästra hörn på udden invid Gavleån.

Biltrafiken föres på en särskild väg från nuvarande entré i en slinga söder om kyrkogårdsområdet. Denna väg har en lämplig och vacker sträckning, men vänd- och parkeringsplatser vid krematoriet äro ej tillfredsställande lösta. Den nuvarande körvägen föreslås ändrad till enbart gångväg.

Kyrkogårdens disposition är redig och rytmisk. De

föreslagna nordsydliga huvudvägarna ge möjlighet till lämplig gruppering av gravarna och sättet för deras anordnande är vackert tänkt.

Krematoriebyggnaden är försedd med entréer på såväl östra som västra sidan. Förslagsställaren har därvid tänkt sig, att de, som anlända med bil, skall begagna de västra entréportarna för att via öppna gårdar och väntrum nå respektive kapell. Portarna på östra fasaden äro avsedda att användas av dem, som anlända gående, samt som utgångar vid begravningsaktens slut. Detta system med in- och utgångar på två skilda håll är visserligen tänkbart, men kan å andra sidan hos de i begravningen deltagande skapa ovisshet om vilken väg, som ur ceremoniell synpunkt är den riktiga.

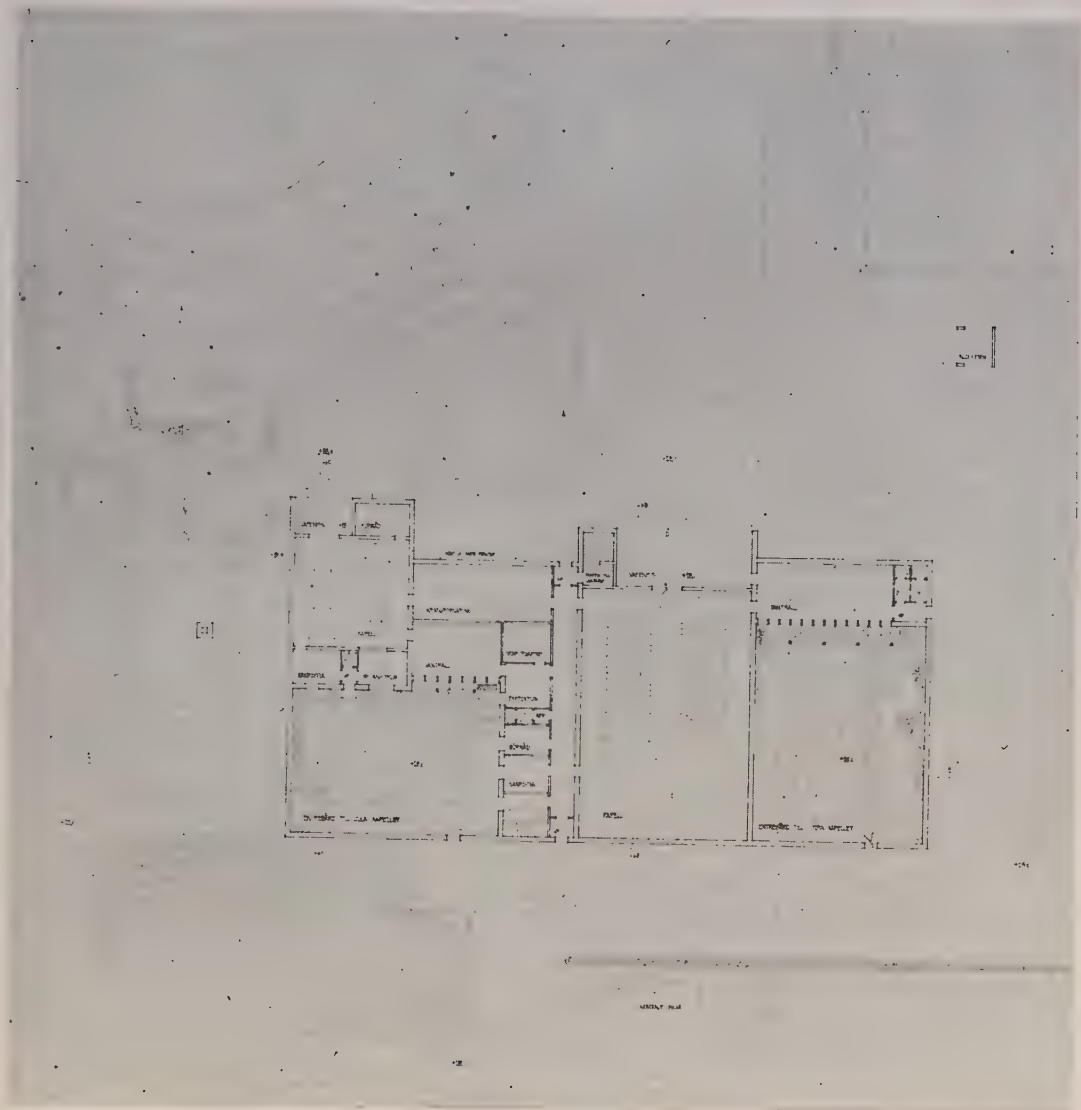
Krematoriebyggnadens plan är för övrigt enkel och klar med förgårdar och väntrum invid varje kapell. Utrymmena äro tillräckliga, ehuru smärre anmärkningar kan framställas mot förbindelserna i källarvåningen.

Arkitektoniskt har förslagsställaren med enkla medlet nått en god konstnärlig verkan.

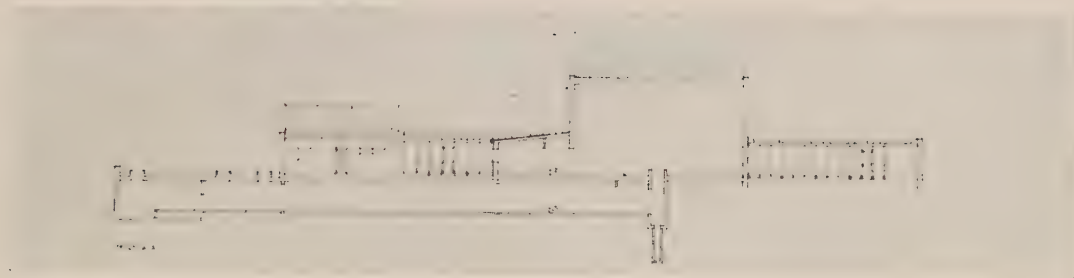
Kapellinteriörerna äro ytterst enkla men med vackert mått och god belysning.

FASAD MOT SÖDER

Ovan: Plan av bottenvåning. Skala 1: 600

Ovan: Längdsektion

Nedan: Fasad mot öster

3: DJE PRIS 3 000 KR

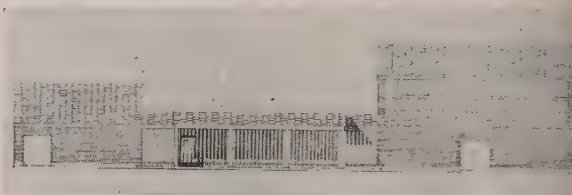
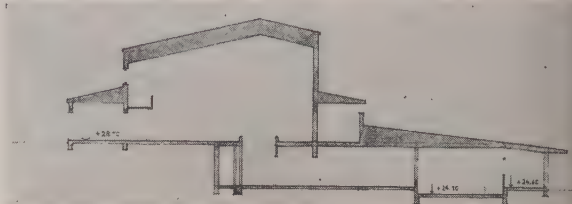
Nr 18 "Mastaba" av arkitekter H G Hollman och K Schentke i samarbete med arkitekt SAR Gustaf Boström, Uppsala

Förslaget visar ett fast och klart grepp om kyrkogårdens disposition med krematoriet som en naturlig dominant över den östra öppna delen. Bilvägen till krematoriet, avskild från kyrkogården, är i princip väl löst, ehuru utformad med för snäva mått. Det torde även vara nödvändigt att i enstaka fall kunna köra ända fram till kapellentréerna ävensom att införa biltrafik genom nuvarande huvudentré. Därjämte måste infarten till Tolforsvägen bibehållas. Förslaget till krematoriebyggnaden visar en väl genomtänkt och omsorgsfullt studerad lösning av uppgiften.

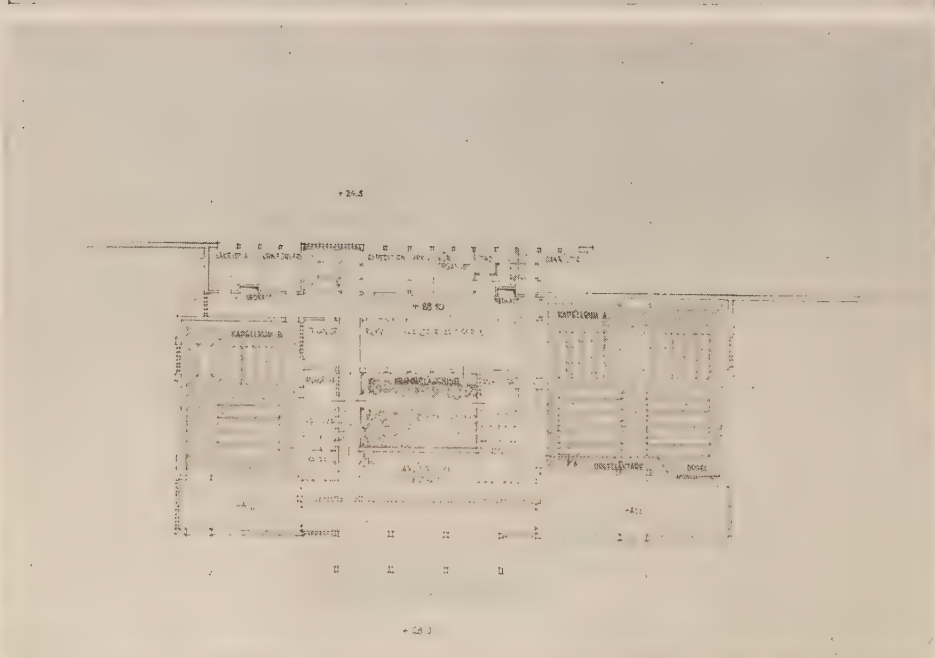
Planen äger, utom en påfallande klarhet, även väsentliga värden genom en naturlig och i förhållande till deras inbördes funktion lämplig förläggning av såväl huvudrum som sekundärutrymmen. Den inre öppna gården torde medföra vissa praktiska olägenheter.

Kapellens interiörer äro till sin huvudform tämligen goda. Den yttre utformningen är i stort sett värdad.

Entréportiken synes dock ej organiskt inarbetad i byggnaden.

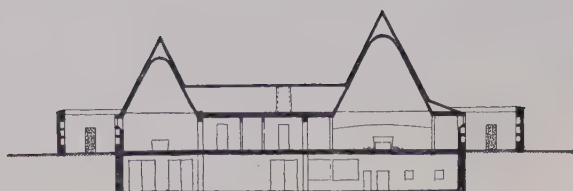

Ovan: Sektion och därunder entréfasad. Skala 1: 600

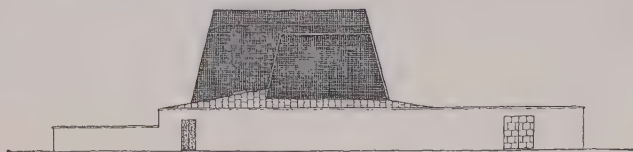

T.v: Plan av bottenvåning. Skala 1: 600

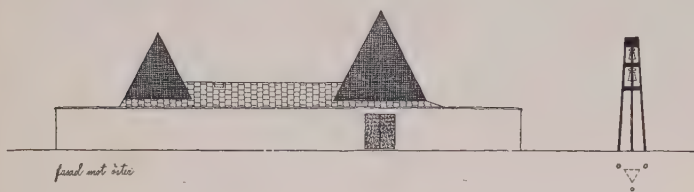

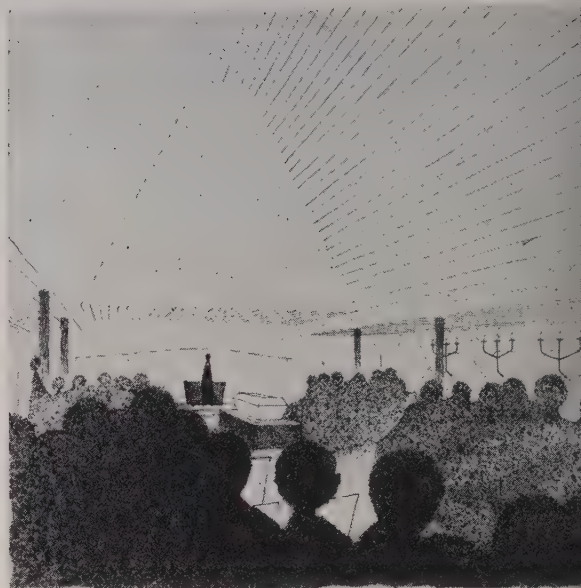
skttn genom kapellet och
riketslundarna

fasad mot söder

fasad mot öster

Ovan: »Ars moriendi». Interiör från stora kapellet

T.v: Sektion, fasad mot söder och fasad mot öster. Skala 1: 600

INKÖP 2 500 KR

Nr 5 "Färjestället" av professor Sven Ivar Lind, Stockholm, medarbetare arkitekter Axel och John Kandell

Prisnämndens utlåtande:

Krematoriebyggnaden har givits ett vackert och lämpligt läge vid Gavleån.

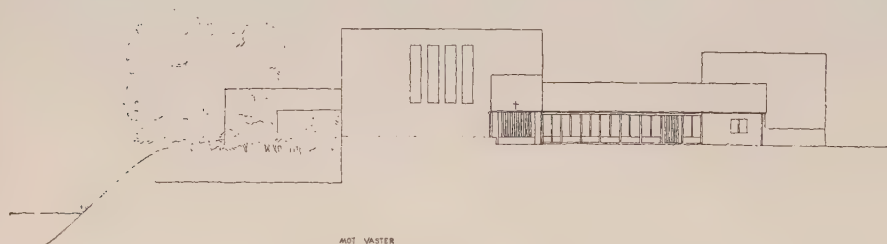
Tillfartsleden är väl ordnad, men i detta fall synes

det icke önskvärt att återgångstrafiken ledes genom begravningsplatsen på det sätt, som författaren redovisat.

Dispositionen av begravningsplatsen är god.

Trafikanordningarna kring krematoriet i princip möjliga, men för snävt dimensionerade och i detalj delvis otillfredsställande.

Planen är redig och utrymmena väl förlagda i förhållande till varandra.

MOT VÄSTER

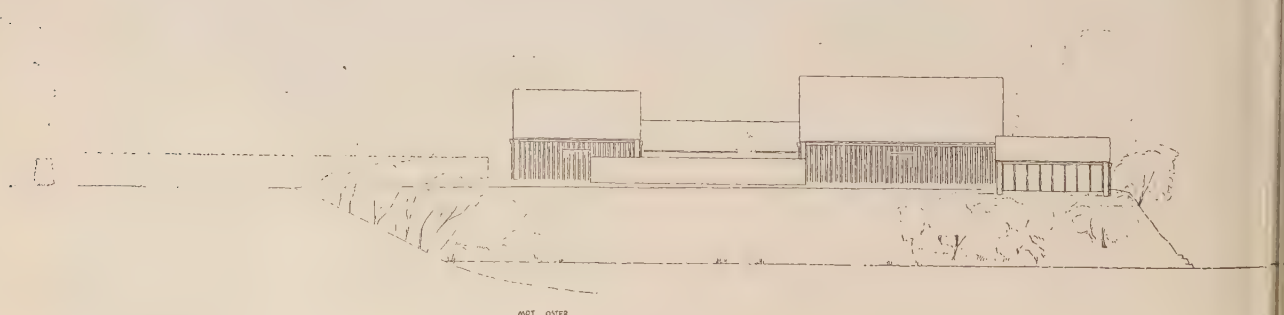
T.v: Fasad mot väster. Skala 1: 600

MOT NÖR

T.v: Fasad mot norr

Nedan: Fasad mot öster

MOT ÖSTER

Källarvåningens plan är klar och koncentrerad och ger goda utbyggnadsmöjligheter, personalavdelningen däremot borde ha gjorts lättare tillgänglig.

Kapellrummens plandisposition är god. Utformnings- och belysningsförhållanden likväl ej helt övertygande.

Vänthallen är vackert förlagd med utsikt över Gavleån.

Arkitektoniskt visar förslaget goda ansatser, vilka författaren dock ej lyckats helt fullfölja.

Överst: Situationsplan. Skala 1: 3 000

T.v: Plan av bottenvåning. Skala 1: 600

Nedan: Sektion

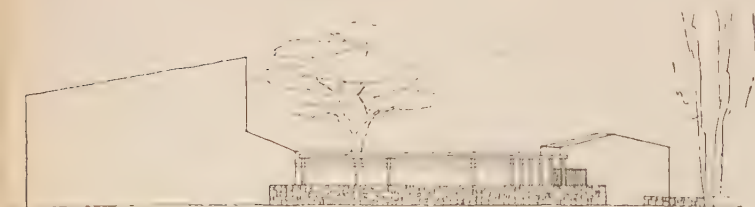
Ovan: Situationsplan. Skala 1: 3 000. Nedan: Fasader. Skala 1: 600

OBELÖNAT Nr 22 "Skogsväg"

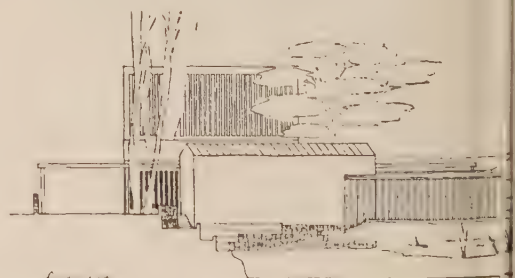
Prisnämndens utlåtande:

Skogskyrkogården med dess fritt förlagda gravplatser och små urngravgläntor är av god effekt. Urnterrasserna utmed huvudvägen ned mot ån är som tanke god, men torde ur ekonomisk och teknisk synpunkt vara svår- genomförbar. Krematoriet är vackert förlagt vid ån men

måste av grundtekniska skäl förskjutas mera åt väster. Utsikten över vattnet är ej tillvaratagen från gården och stora kapellet på grund av det mindre kapellet placering. De olika byggnaderna gruppera sig kring en gård på ett livfullt och vackert sätt. Det över gården föreslagna taken

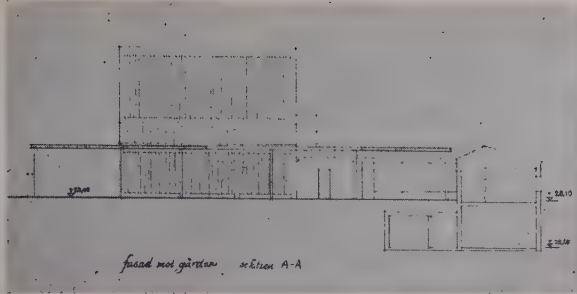

fasad mot väder

fasad mot söder

KREATOR
NYA BEGRAVNINGAR
med skog

Ovan: Fasad mot gården och sektion
T.h: Plan av bottenvåning. Skala 1: 600

synes dock olämpligt. Lilla kapellet saknar inomhusförbindelse med byggnaden i övrigt.

Kapellens dagerbelysning är ej lämpligt löst.

Förslaget har delvis fina valörer och ett vackert anslag, som förslagsställaren dock ej helt lyckats fullfölja.

OBELÖNAT Nr 23 "Christophoros"

Prisnämndens utlåtande:

Förslagsställaren har till skillnad från alla övriga tävlande förlagt krematoriebyggnaden invid nuvarande entrén, varvid förutsättes viss omändring av befintliga byggnader. Då en dylik förläggning skapar en trafikanhopning invid själva entrén, måste den anses olämplig. Dessutom spolie-ras nuvarande väg till Tolffors, en väg, som av praktiska skäl måste bibehållas. Det kan även ur arkitektonisk synpunkt ifrågasättas, om de med förslaget följande ingreppen i befintliga byggnader är försvarliga. Krematoriebyggnaden erhåller icke heller den relativa avskildhet, som i detta fall kan anses eftersträfvansvärd. Själva begravningsplatsen är tänkt med en serie större och mindre

T.h: Situationsplan. Skala 1: 3 000

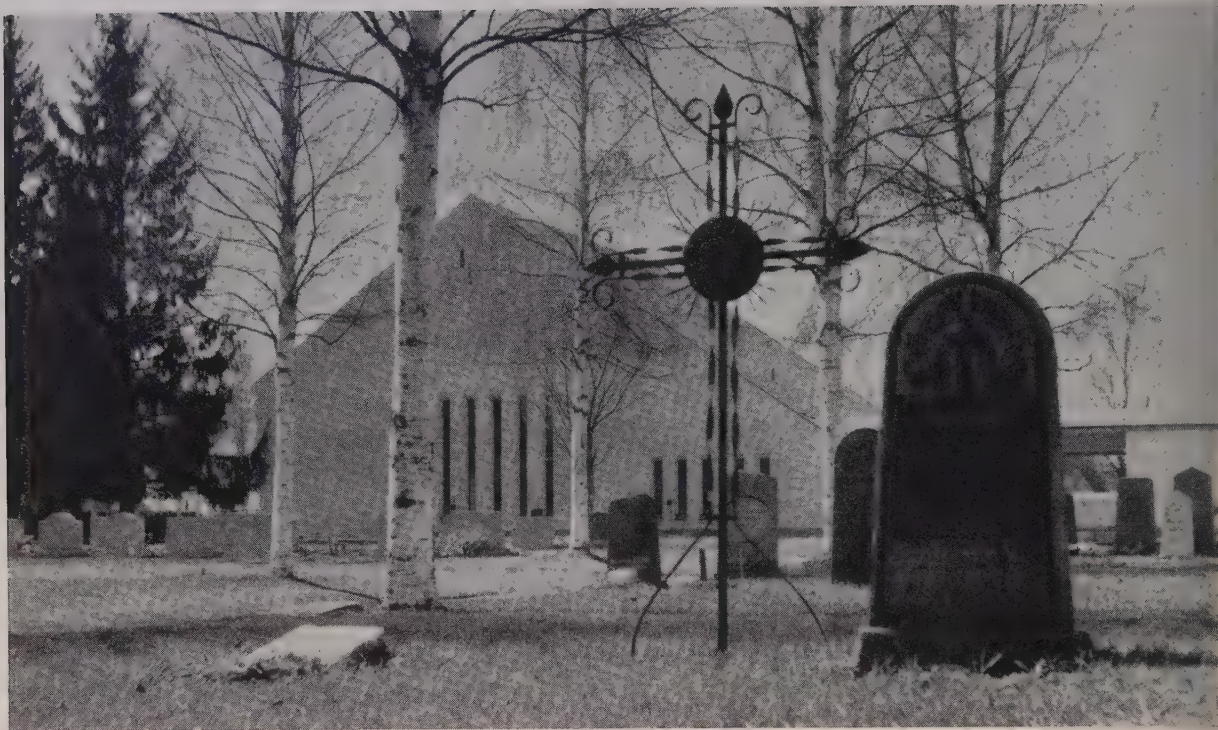
»gårdar», åtskilda av befintlig eller inplanterad vegetation. Det torde vara tvivelaktigt, om effekten av de smala, utspärade skogsremarna blir den avsedda.

Krematoriebyggnadens plan är mindre väl disponerad.

Bl. a. äro förbindelserna mellan väntrum och respektive kapell olämpligt anordnade. Skorstenens förläggning är såväl tekniskt som arkitektoniskt förkastlig. Planläggningen företer även i övrigt påtagliga brister.

Arkitektoniskt är förslaget utan intresse.

SANKT MIKAELS KAPELL I MORA

Arkitekt SAR Börje Blomé

DK 726.4 (485 Mora)

Projekteringen av Sankt Mikael's kapell i Mora påbörjades i oktober 1951. Invigningen förrättades tre år senare i oktober 1954.

Med sitt läge inom västra delen av Korsuddens begravningsplats har anläggningen erhållit en naturlig anslutning till begravningsplatsens miljö med dess gravplatser, gångsystem och vackra björkbestånd. Ut efter begravningsplatsens västra gräns har en mur uppförts i intimt samband med byggnaderna, varigenom en sluten och vindskyddad gårdsbildning erhållits med sittplatser, vattenkonst och vegetation. Beträffande tillfartsväg och förplats har situationsplanen utformats i samråd med trädgårdsarkitekt Ulla Bodorff.

Sankt Mikael's kapell består av två byggnader för enade medelst en arkad och kan lämpligen med hänsyn till de ingående byggnadernas disponering karakteriseras som ett begravningskapell med krematorieavdelning. Den större byggnaden är nämligen till sin utformning och funktion att betrakta som ett inom anläggningen fristående begravningskapell, ur arkitektonisk och liturgisk synpunkt likställt för jordfästningar med såväl efterföljande eldbegängelse som gravsättning.

Kapellbyggnaden, som har öst-västlig orientering, innehåller i bottenvåningen ett större och ett mindre kapellrum jämte sakristia, väntrum med toaletter, rum för kransar samt förvaringsrum för stolar. I undervåningen är bisättningslokaler, visningsrum, smykningsrum och vissa serviceutrymmen belägna. De

Vinjetten: Fasad mot begravningsplatsen. Foto: Författaren
På motstående sida: Fondväggen i stora kapellrummet. Direkt sättningsmetoden med tre sorters Carrara, Bardiglio, Bleu turquin, Ste. Anne, Belgisk granit, Bleu belge och Noir belge. Kolonnerna beklädda med Ekebergsmarmor. Foto: Sune Sundahl

förstnämnda omfattar två avdelningar med plats för sjutton kistor vid full utbyggnad. För närvarande har endast en avdelning inretts med plats för tio kistor.

Krematoriebyggnaden innehåller dels en teknisk avdelning med för eldbegängelse erforderliga lokaler och apparatur, dels expedition, urnrum, personallokaler samt en butik för försäljning av urnor, kransar och blommor.

Det stora kapellrummet har givits en från det traditionella kyrkorummet avvikande form med katafalken placerad med långsidan mot församlingen och altaret sidoställt, varvid altare och officiant icke skymmes av katafalk och kista. Den traditionella huvudaxeln entréport — katafalk — altare har dock bibehållits. Med sitt läge utefter södra fasadens fönsterpartier avser den att vid inträdandet ge den besökande en stegrad upplevelse av ljus och skugga fram mot det enkla järnkorset, som avtecknar sig mot den vitslammade murytan i fonden ovan altaret. Rummets arkitektoniska accent utgöres förutom av altarmotivet, av den bakom katafalken belägna fondväggen. Denna utgör jämte katafalken församlingens främsta blickpunkt under ceremonien, och utformades av arkitekten med tanke på en nonfigurativ utsmyckning för erhållande av en lugn och harmonisk interiör.

Uppgiften att smycka fondväggen och utforma katafalken anförtröddes konstnären Gert Marcus. I samarbete med arkitekten utarbetade Marcus en svart-grå-vit korskomposition omspannande hela väggen. Vid utförandet av mosaikväggen och katafalken tillämpades den direkta sättningsmetoden med tillvaratagande av lystern hos marmorstenarnas brottytor. Under själva sättningsarbetet frångicks emellertid

delvis arkitektens intentioner. Detta medförde, att den färdiga mosaikväggen beträffande sättningsteknik och vissa linjers och ytors avvägning måhända icke erhöi den enhetliga anslutning till kyrkorummets interiör som arkitekten avsett. Emellertid visar mosaikväggen även fränsett sin vackra materialverkan vilka goda möjligheter den nonfigurativa konstarten erbjuder för berikande av en sakral interiör.

Stora kapellrummet har med sina sju bänkar plats för cirka 150 personer. Till kapellrummet ansluter sig ett galleri med plats för ett femtiotal extra stolar och en orgelläktare med plats för ett tjugotal sångare. Galleriet utgör med sin lägre rumshöjd ett förrum till kapellrummet och ger genom sina marmorbeklädda kolonner en upplösning av detsamma utan att dock splittra dess karaktär av slutet rum. Läktarbarriärens ornament har komponerats av arkitekten i samarbete med bildhuggaren *Hans Faulmüller*, som även utfört andra träsniderier.

Det mindre kapellrummet, vilket i princip erhållit samma planlösning som det stora, avses även att användas som mottagningsrum för kistor. Kapellrummets utformning har tillkommit i samarbete med konstnären *Fritz Sjöström*, som i anslutning till rummets rörelse och proportioner utfört en glasmålning föreställande en Kristusgestalt med inkomponerade symboler. Övergången mellan glasmålningen och kapellrummets slammade huvudvägg med sitt bakom katafalken placerade kors av smide, utgöres av ett fönster med halvgenomsläkt glas infattat i blyspröjsar upptagande glasmålningens rytm. Utsmyckningen kompletteras med en figurmålning utförd alsecco med en rörelse och orientering mot Kristusgestalten. Kapellrummet rymmer förutom katafalk ett orgelharmonium och två bänkar med plats för 14 personer.

Bänkarna och pallarna i kapellrum, galleri och väntrum är utförda i ek, som porbehandlats före fernissningen. Möblerna i sakristian är utförda i ängbasad rödbok och liksom pallarna klädda med sol- och vattendränkta oxläder.

Byggnaderna är uppförda i tegel med ur byggnads-

teknisk synpunkt gängse standard för monumentalbyggnader. Ytterväggarna är liksom kapellbyggnadens innerväggar slammade med tydlig markering av murverkets fogar. Vid slamningen och vid behandlingen av eksnickerier har dock speciella arbetsmetoder tillämpats som icke återfinnes i gällande ackordsprislistor. Arkadens pelare är uppmurade av Opdalskiffer. Yttertaken är avtäckta med Ottaskiffer som även använts till sockelbeklädnad.

Anläggningen är helelektrifierad och såväl incineratorn som byggnaderna uppvärms med elström. Detta medför en högre anläggningskostnad än vid användande av olja som bränsle. En elektrisk incinerator är emellertid att föredra ur praktisk och framför allt ur etisk synpunkt.

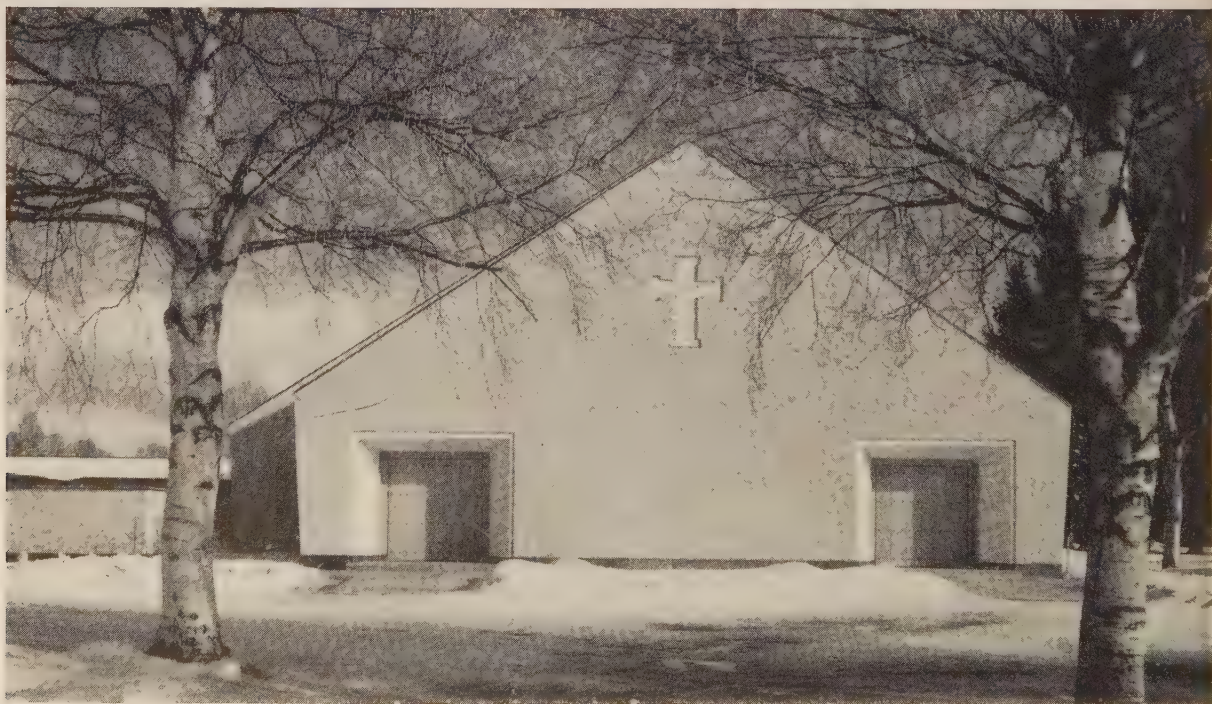
I kapellrummen sker uppvärmningen dels genom i golven inlagda värmesträngar, dels genom luftuppvärmning medelst en temperatoranläggning. Med den senare regleras snabbt lufttemperaturen och luftväxlingen närmast före och under ceremonien. Värmeanläggningen med tillhörande fläktanordningar regleras jämte de båda hydrauliska kisthissarna från ett i undervåningen beläget manöverrum, varifrån ceremonierna kan följas genom en lyssnaranläggning. Rumtemperaturen kan avläsas genom en distanstermometeranläggning. Lokaltelefon finnes även installerad.

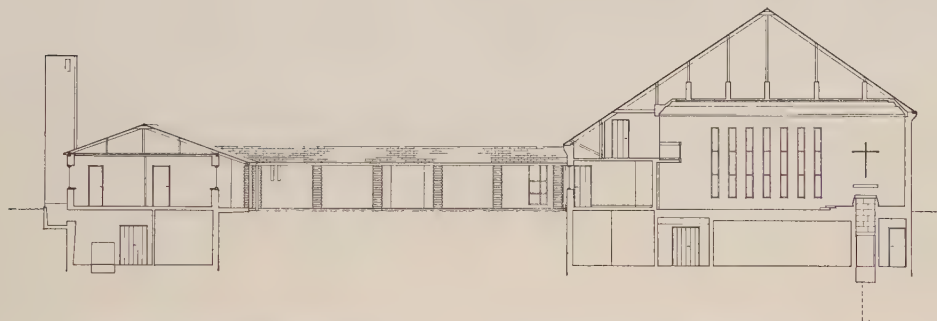
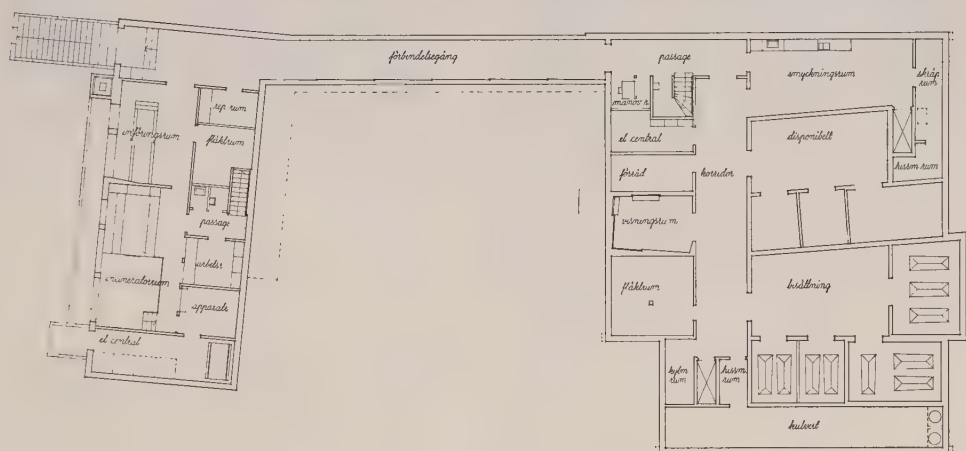
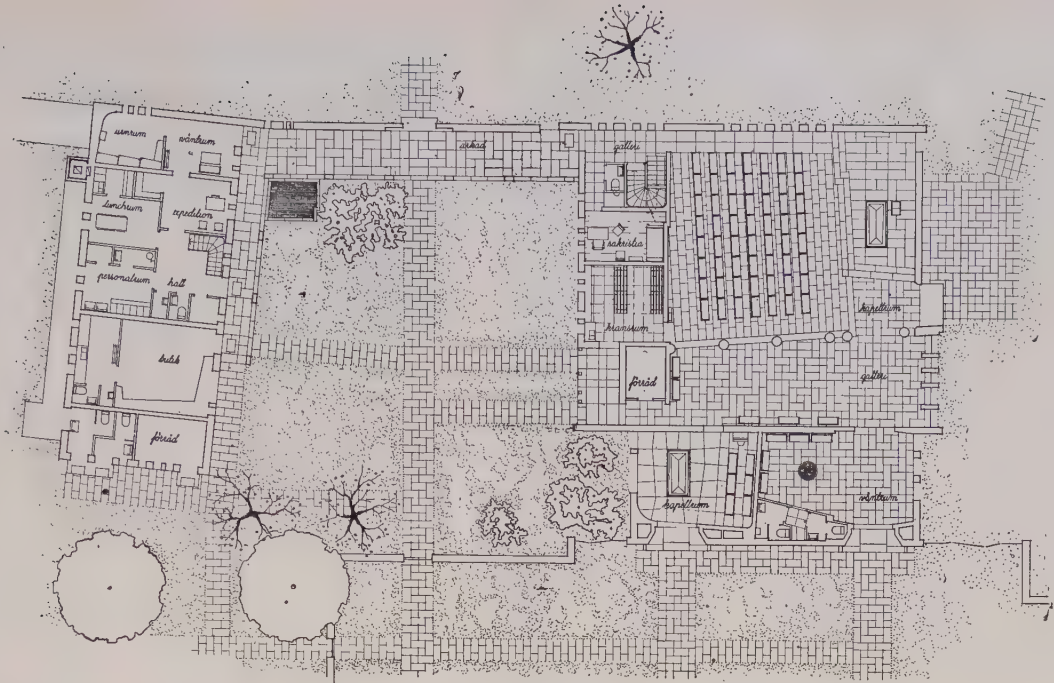
Trots byggnadsarbetets utförande på entreprenad har omständigheterna i någon mån tillåtit arkitekt och byggmästare att utnyttja den hantverksmässiga yrkesskicklighet som fortlever i trakterna vid Ovan-Siljan. Ofta har hos yrkesarbetare och mästare intresset för höga timlöner och bundenheten vid ackordsprislistor fått vika för en otvetydig kärlek till arbetsuppgiften.

Börje Blomé

Krematorieteknisk konsult: Bergsingenjör *Kurt Jean-son*, Stockholm. Konstruktör: Civilingenjör *Bertil Lundberg*, Stockholm. Elektrisk konsult: Civilingenjör *R H Wahlström*, Stockholm. Huvudentreprenör: Byggnadsfirman *Anders Diös AB*, Mora.

Entréfasad. Foto: Sune Sundahl

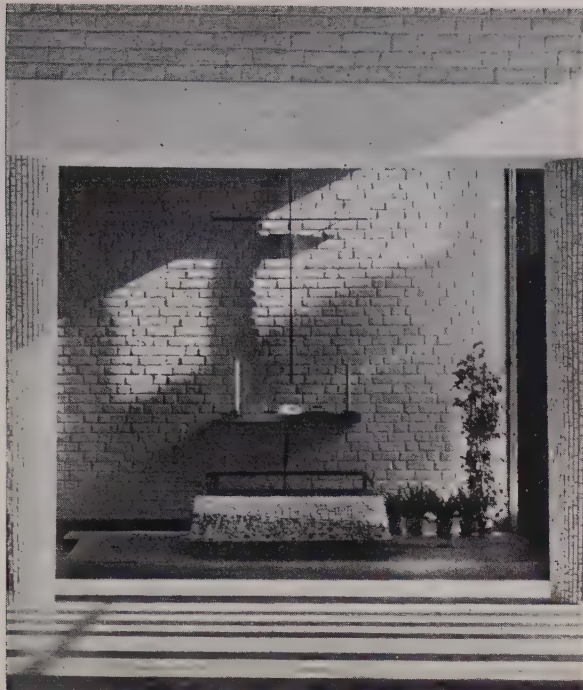

Ovan: Parti av östra fasaden

T.v: Interiör från stora kapellrummet

Nedan: Interiör från lilla kapellrummet

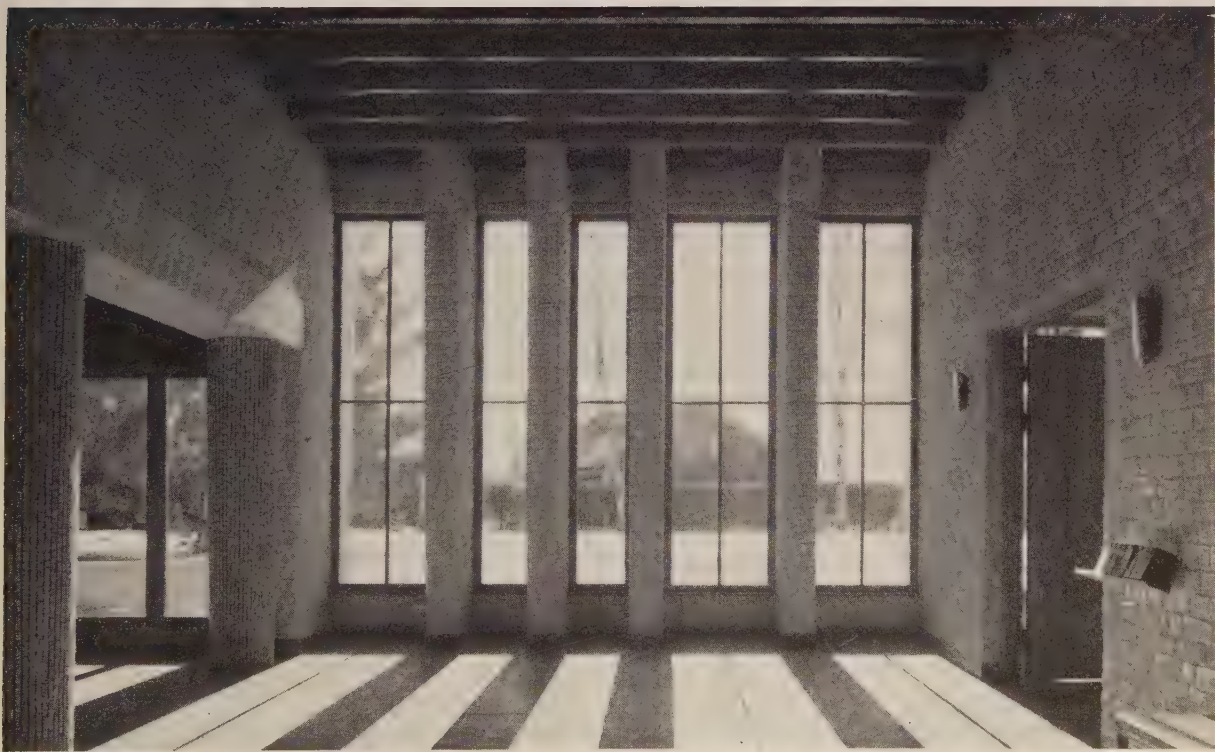

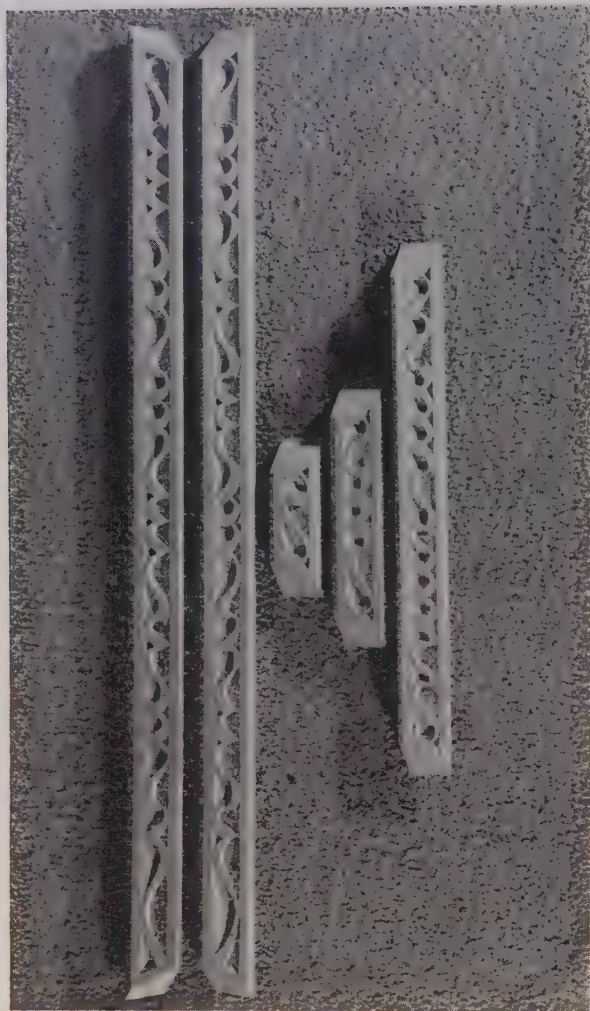
Ovan: Inblick i stora kapellrummet från galleriet

T.h: Parti av galleriets fönsterpelare

Nedan: Parti av galleriet med ingångsdörren t.h. Bilade takbjälkar i gran med inskurna ornament

Fotografierna på detta uppslag tagna av Sune Sundahl

Ovan: Karmstol i ångbasad rödbok, klädd med sol- och vattendränkt oxläder. Foto Sune Sundahl

T.v: Ornamet skurna i ek, ingående i läktarbarriären
Foto S Lawson

Nedan: Katafalken i stora kapellrummet. Direkt sättning med Carrara och Bleu turquin. Räcke i hamrat järnsnide. Foto S Lawson

KORSUDDENS BEGRAVNINGSPLATS

Några reflektioner

Projekteringen av Korsuddens begravningsplats vid Sankt Mikael's kapell i Mora började med ett samspråk kring en stadsplan i vardande. Samtalet resulterade i att två trädgårdsarkitekter inbjöds till en tävlingsuppgift gällande dels placering av krematoriet dels förslag för anläggande av begravningsplats. Området utformas nu enligt nedanstående situationsplan och beräknas vara helt utbyggt inom en 10-årsperiod.

Som karaktären av en landskapsplanering växer fram under arbetets gång är det ännu för tidigt att skildra Korsuddens begravningsplats. Med tanke på de 20-tal nya krematoriebyggnader med tillhörande begravningsområden som kommer att uppföras inom de närmaste åren, kan några reflektioner från Moraprojektet rörande samordnandet av projekteringen för stadsplan — husbyggnadsplan — landskapsplan, dock vara av intresse, särskilt för dem som nu står beredda att sätta tävlingsprogram för nya arbetsuppgifter.

En begravningsplats bör utbyggas kring en idé som ger den egenvärde och medför en andlig upplevelse för den som står sörjande i några av livets mest prövande stunder. Begravningsplatsens funktion är således ej fylld i och med anläggandet av ett tillfredsställande vägsystem jämte så och så många kvm kist- och urngravar.

Den andliga verkligheten var lättare att ge uttryck för på de gamla landskyrkogårdarna. Där vände sig allt inåt mot kyrkan och hela området avskildes mot yttervärlden med en mur.

Många nya begravningsplatser utbyggas utan kyrka, krematorium eller annan fastare arkitektur som ger uttryck för andlig verksamhet. Det panteistiska tänkandet och kyrkogårdarnas avkristnande bidragar även till att en ny begravningsplats ofta blir utan andligt centrum. I stället finnes en strävan i tiden att orientera begravningsplatsen utåt — ut mot oändlighetsperspektivet som blir den idé kring vilken projektet bygges ut. Orienteringen ut mot det lånade landskapet — det må utgöras av en skogskontur — ett slättland eller som i Mora av ett älvmöte fordrar att ett samarbete inledes redan på stadsplanestadiet för att säkerställa fjärrperspektivets bevarande.

Genom renodling av landskapsbildens stora drag, nämligen förhållandet mellan ljus och skugga, mark och horisontlinjer, skapas en anläggnings egenvärde. Detta är landskapsplaneringens yttersta innebörd — trädgårdsarkitektens yrke är just detta att utöva landskapsplane-

ringar. Projekteringen av ett begravningsområde utgör därför en primär uppgift för trädgårdsarkitekten, denna är ju dessutom ensam om att behärska de uttrycksmedel som till så stor del bygger upp en begravningsplats, nämligen vegetationen.

Kan man nu draga den slutsatsen att liksom stadsbyggaren gör en stadsplan och den efterföljande husbyggaren husen, trädgårdsarkitekten kan uppgöra planen för begravningsområdet inklusive placering av krematoriet, och att byggnadsarkitekten senare uppgör förslag för samma?

Erfarenheterna bl. a. från planläggandet av Korsuddens begravningsområde visar ej här mot en sådan utveckling, utan fast mer på nödvändigheten av ett ännu mer utvecklat samarbete mellan berörda parter. Ett samarbete som obetingat bör sättas in redan på stadsplanestadiet.

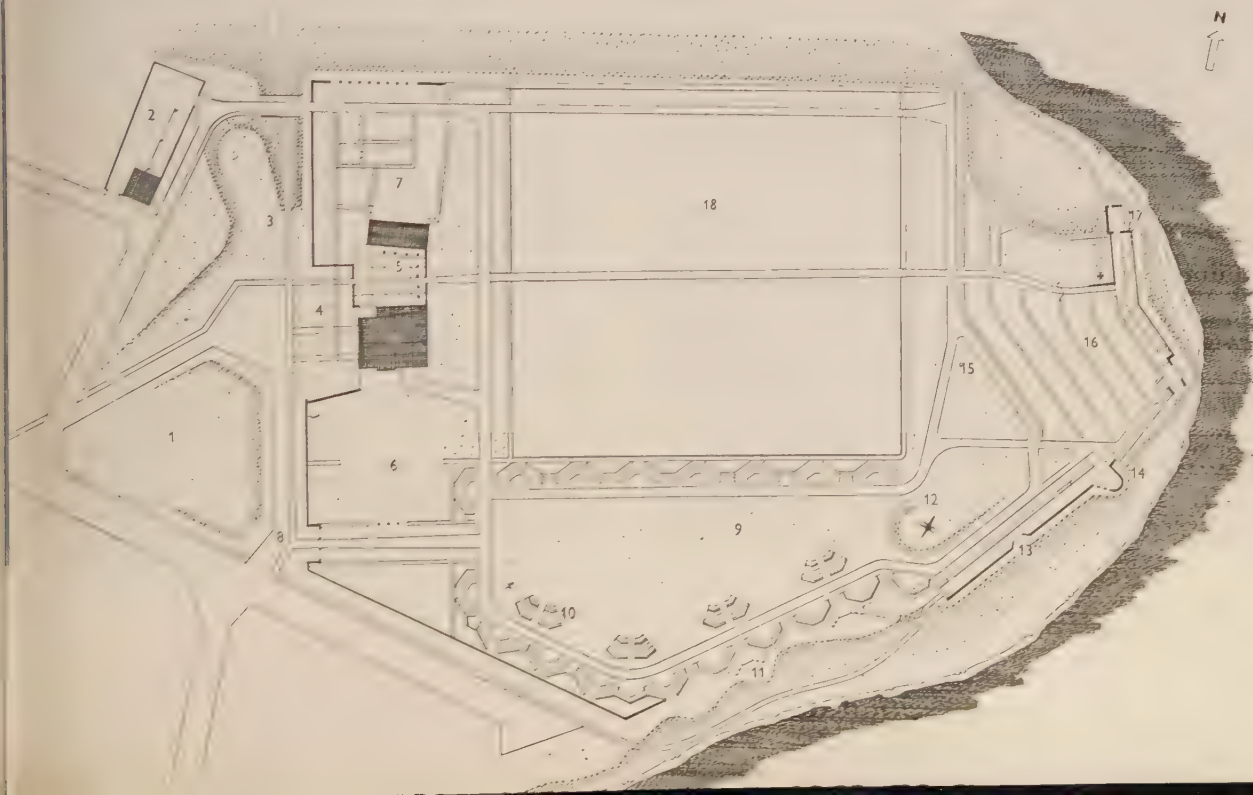
Ett förslag där en arkitekt placerar en byggnad i en av en trädgårdsarkitekt färdigprojekterad trädgårdsanläggning kan vara lika dålig lösning av problemet, som när en trädgårdsarkitekt projekterar ett vägsystem och ett planeringsförslag i anslutning till en redan färdig byggnad. Det synes mig därför självklart att vare sig en byggnadsarkitekt eller en trädgårdsarkitekt erhåller ett uppdrag av denna art, bör han omgående koppla in den felande yrkesgruppen på uppgiften. Här för fordras annorlunda utarbetade tävlingsprogram än vad som vanligtvis är fallet. En friare form av tävling vore välkommen. Mora tävlingsprogram var i vissa stycken föredömligt i detta hänseende.

Ulla Bodorff

Nedan: Översiktsplan. Skala 1:000

1. Förplats. 2. Redskap- och servicegård. 3. Ravin som leder ned till sandrevlarna, ett framtida utbyggnadsområde. 4. Yttre gård med inblick genom smidda gallerverk i mur och grindar till Kapellgården och gamla begravningsplatsen. 5. Sankt Mikael's kapell med arkad och sluten gårdsbildning. 6. Södra gravlunden. 7. Norra gravlunden med utsikt över ravin, sandrevlar och älv. I fjärran skogsklädd horisont. 8. Huvudinfart till Ångskyrkogården och Korsudden. 9. Ångskyrkogården med separata urnlunder. 10. Urnlund på Ångskyrkogården. 11. Utsiktsterrass mot älven. 12. Klockstapel. 13. Släktgravar vid Östra terrassen. 14. Klockudden. En utsiktspunkt där man under brovalvet över älven anar Siljan och de blå bergen. 15. Gravlund med körbärsträd (namnlösa gravar). 16. Enkelgravar — jordgravar med rosenhäckar. 17. Korsudden, En viloplats vid älvmötet. I muren öppnar ett smidesrücke utblicken mot älven. 18. Gamla begravningsplatsen.

Planering: Trädgårdsarkitekt Ulla Bodorff. Medhjälpare: Trädgårdsarkitekterna Paul Stråby, Hele Lüss

DET SAKRALA RUMMET — EN LJUSARKITEKTUR

Av arkitekt SAR Bo Sundberg

DK 729.8

När vi slarvigt pratar om en sten- eller träarkitektur tänker vi främst på materialegenskaper, teknisk formbarhet osv. Men den semantiska betydelsen borde vara de rumsliga egenskaper som betingas av sten, resp. trä.

Så med glas och ljus. Talar någon om en glasarkitektur tänker vi på insyn från grannar, utsikt över Strömmen eller stora avkylningsytor. Talar någon om en ljusarkitektur tänker vi på ingenting och det är kanske lyckligt.

En lycklig omedvetenhet präglar också vårt arbete med ljuset som material. Där vi noggrant räknar med fönsteröppningar lika med 20 % av golvytan möts vi av grå, ointressant dager. Där vi av olika tillfälligheter tvingas under- eller överdimensionera fönster eller ge dem ovanliga placeringar möts vi av en artikulerad — kanske dramatisk — belysning som framhäver rummets proportioner.

En ljusarkitektur kan definieras som den totala visuella arkitekturupplevelsen, vilket kan låta som en truism eftersom varje visuell upplevelse förutsätter ljus. Men den kan också definieras som en medveten behandling av ljuset som rumsbildande material. En sådan begränsning av betydelsen gör ljusbrytning, ljusreflektion och ljusdiffusion till föremål för estetiska värderingar av största betydelse för varje arkitekturanalys — kanske nödvändiga för att förklara den specifika upplevelsen av ett sakralt rum.

Galla Placidias mausoleum i Ravenna är ett stycke ljusarkitektur i ultrarapid. Ögonen behöver lång tid för att ackommodera sig till ljusstyrkan i detta extremt underbelysta rum. Genom det långsamma skeendet förvandlas tid-rumsupplevelsen från abstraktion till påtaglig realitet. Det milda ljus som tränger genom fönstrens alabasterskivor får en stofflik karaktär. Den första reflektionen i den blå väggmosaiken följs av nya. Till slut har rummet fyllts av ett ljusfludium i

vilket ögats egna rörelser registreras genom ständigt nya reflexer.

Galla Placidias mausoleum är ett skolexempel på det sakrala rummet. Det har fullständig integritet. Yttervärlden är avskärmad och upplevelsen riktas inåt mot en verklighet som är religionens. Tid-rumsupplevelsen uppnår en statisk karaktär som i sig själv skänker kontemplativ vila.

För de gotiska kyrkobyggarna fungerade ljuset symboliskt, men var samtidigt ett material att bygga med som sten och trä. Glasets ljusbrytande egenskaper, simultankontrasten — interferens mellan olikfärgat ljus — dagsljusets växlingar och solljusets infallsvinkel var byggnadstekniska realiteter som studerades och tillämpades av vitrariern — hantverkare och konstnär i en person. En figural bildframställning inom glasmåleriet brukade påyrkas »för att visa det enfaldiga folk, som icke kunna läsa den heliga skrift, vad de skola tro på», men det böhmiska glaslet med sina inbrända färgstoffer var inte medium för en dekorativ utsmyckning utan för en sakral ljusarkitektur. Det var just detta som 1800-talets gotikförnyare glömde. Man gjorde glasmåleriet till palettkonst och sentimentaliserade belysningen. Den medeltida vitraritekniken byggde på ett fåtal spektralfärger som genom simultankontrastens verkningar skapade vitt ljus i rummet.

Orsakerna till glasmåleriets dekadans under sen-gotik och renässans har tolkats på olika sätt. Man har framhållit den stränga uppdelningen av arbetet på konstnärliga och hantverksmässiga händer. De ökade tekniska resurserna som ledde till direkt kopiering av kartongerna — eller som den svenske konstnären Ralph Bergholtz så träffande sagt: »man målade på glas i stället för med glas». Personligen tror jag att den moderna arkitekturen fr. o. m. renässansen upphörde att vara medveten ljusarkitektur. Ljuset degraderades från byggnadsmaterial till belysning.

För den rationella människan är verkligheten yta. Hon mäter dess fysikaliska data med allt finare in-

Vinjetten: Fönsterparti av Fernand Léger i Sacré Cœur-kyrkan i Audincourt. Medarbetare Jean Barillet. Arkitekt Maurice Novarina

strument, men hennes verklighetsuppfattning blir alltmer fragmentarisk. Därför tenderar också en rationell arkitektur det ytmässiga, skenbart ordnad som en ritningsförteckning — men utan totalitet. Inför uppgiften att rita en sakral byggnad känner sig arkitekten som en andreviolonist uppflyttad på dirigentpallen. Han söker en sakral rumsvision, men ritar en kalvinistisk hörsal. Ofta får konstnären som svarar för den s. k. dekorativa utsmyckningen ensam försöka ge rummet sakral karaktär.

När Fernand Léger fick i uppdrag att utföra glas-målningar i Adincourts kyrka i Franska Jurabergen ställdes han inför en sådan uppgift. Av ett riktning-löst rum med ett högt sittande fönster runt hela lokalen har Léger skapat en ljusarkitektur fri från sentimental dekoration men ändå personlig som ett stycke palettmåleri. I Verre en dallestekniken har han fått uttryck för sin virila, nästan råa konturering, men framförallt ett utmärkt medium för en sakral ljusarkitektur.

Verre en dalles kan karakteriseras som avancerad glasbetong. 25 mm tjockt genomfärgat glas huggs till i lämpliga storlekar, vars ytor bearbetas för att variera färgstyrka och ljusbrytning samt för att hindra genomsiktighet. Glaset infattas i oarmerad betong.

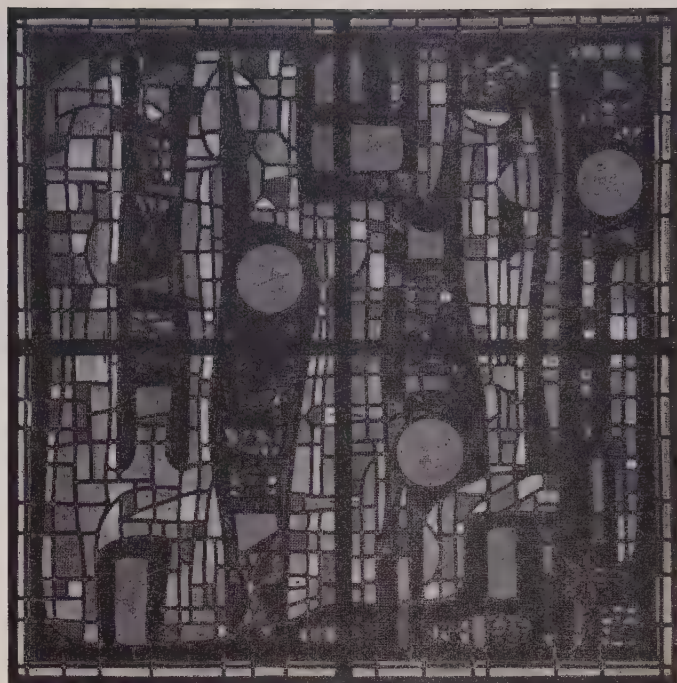
Verre en dalles kräver en teknisk diciplin hos konstnären. Den lämpar sig inte för ett förfinat valörmåleri, eller för subtila abstraktioner. Men den har en primitiv slagkraft som grundar sig på glas ljusbrytande egenskaper. Personligen tror jag att Verre en dalles har stora förutsättningar att göra glasmåleriet till ett legitimt tillskott i den moderna arkitekturen.

Egentligen är det egendomligt att glasmåleriet lockat så få moderna konstnärer till sig. Det borde vara ett utmärkt medium för en nonfigurativ eller abstraherande bildkonst. En väsentlig orsak till detta förhållande är den traditionella svartlodsteknikens dekadans, som gjort arkitekterna ointresserade för glasmåleriet som modernt arkitektoniskt uttrycksmedel.

Ralph Bergholtz »högbränningsteknik» som demonstrerades av honom själv och Jan Brazda på Röhska museet i vintras är ett framgångsrikt försök att återge glasmåleriet dess arkitektoniska betydelse. Genom ett förenklat tekniskt utförande och en oromantisk ljusbehandling har konstnärerna sökt kontakt med modern arkitektur.

För Bergholtz var svartlodet ett ljusfientligt element. Alla dessa »hinnor» och »suddningar», som skall hindra genomsikt och hålla blicken kvar vid ytan och den påmålade kompositionen absorberar mängder av ljus. Glaset förvandlas från lysande ädelstenar till en smutsig mosaik. Bergholtz insåg att en förnyelse av glasmåleriet krävde ett nytt glasmaterial som var mer ljusgenomsläppligt än det traditionella, men som samtidigt genom refraktion i materialet hindrade genomsikt.

Efter många års experiment var »högbränningstekniken» klar. Den är skenbart enkel enligt Bergholtz egen redogörelse: »I stället för upprepade påmålningar upphettas glaset på en speciell bädd så nära smältpunkten som möjligt och får då en kera-

Ovan: Glasfönster av Alfred Manessier i Allerheiligenkirche i Basel. Arkitekt Hermann Baur

T.h: Glasfönster av Alfred Manessier i Les Bréveux

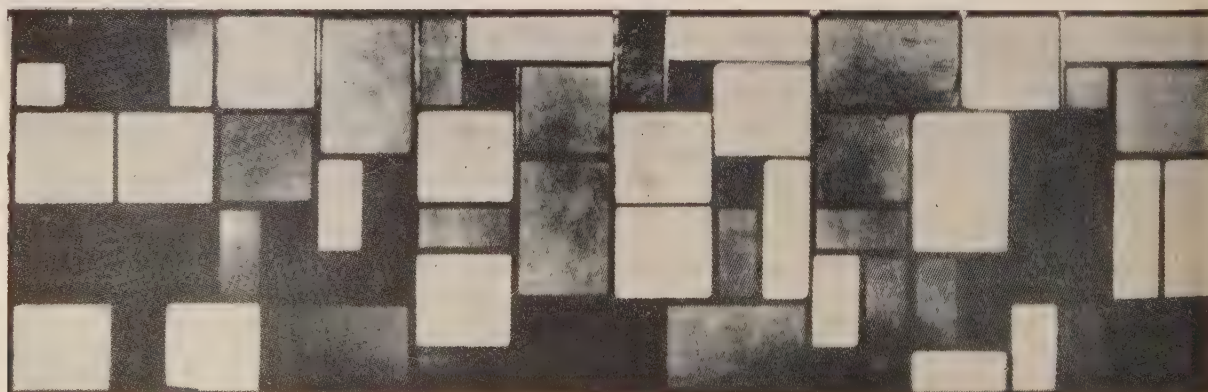

T.v: Profeten Hezekiel. Franskt glasfönster från 1200-talet. I mitten: Nattvarden. Franskt glasfönster från 1500-talet. Detalj. T.h: Diagram av Robert Sowers över dessa fönsters blyinfattningar visande överst hur de nödvändiga blyspröjsarna har utnyttjats för att skapa ett mönster sammanfallande med huvudmotivet, nederst den formlöshet som blir resultatet när blyspröjsarna betraktas som ett nödvändigt ont. Ur Robert Sowers: *The Lost Art* (Lund Humphries and Co. Ltd, London)

misk karaktär, som sprider ljuset utan att hämma det. 70 % mer genomfallande ljus kan man på detta sätt räkna med. Härigenom kan glasfärgen bringas till sitt fulla klangvärde utan att belysningen i rummet blir alltför dämpad: detta synes mig vara av stor vikt just i samband med nutidens arkitektur. Vidare kan vid dessa temperaturer olika överfång användas, vilket berikar glasbitens innehåll. Själva enkelheten i tekniken medför givetvis risker, framförallt för misslyckade bränningar. Temperaturen måste

passas ytterligt noga och vidare måste varje glassort brännas för sig eftersom de olika färgerna som regel har olika smälttemperatur. Men inte heller här kan man generalisera; varje glasbit kräver individuell behandling. Och vid de relativt höga temperaturerna förändras också färgerna, varför upprepade bränningar av samma bit för att nå fram till önskad effekt måste räknas som normalt. Denna »högbrännings»-teknik tvingar konstnären att sätta sig in i materialets specifika egenskaper och att bygga upp sin komposi-

Glasfönster av Theo van Doesburg från omkr. 1920. Ur Robert Sowers: *The Lost Art*

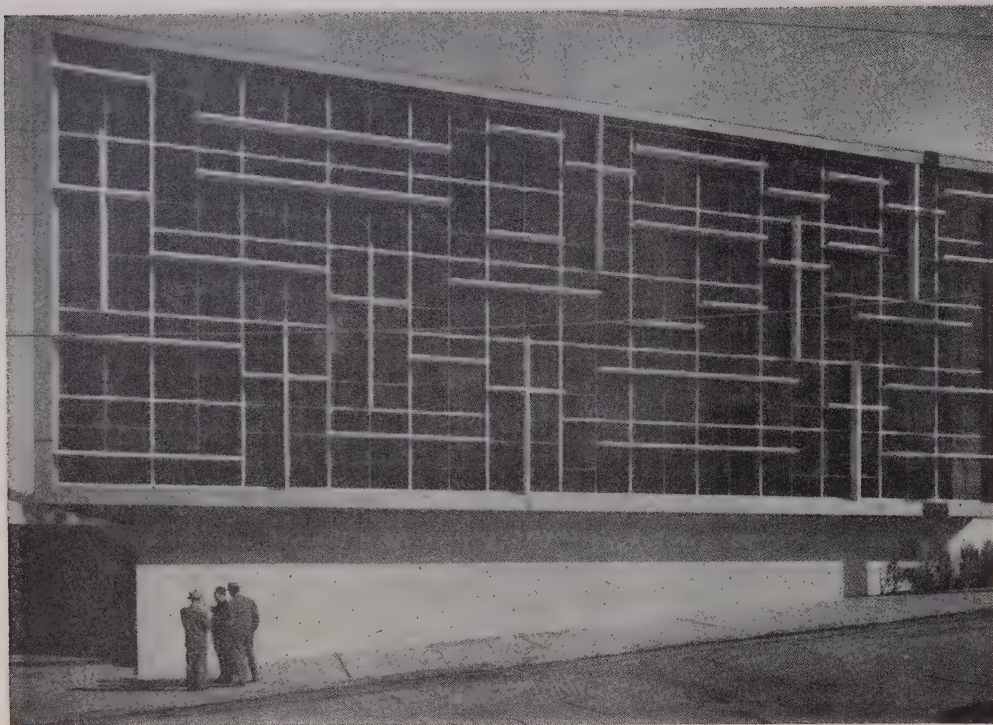

Nonfigurativ glaskomposition av Jean Barillet för ett glASFönster i Manoirkyrkan

Nedan: »Tuppen». Detalj av Fernand Legers glASFönster i Audincourt. Fönstret är utfört som ett slags mosaik av färgade glasbitar sammanbundna med betong

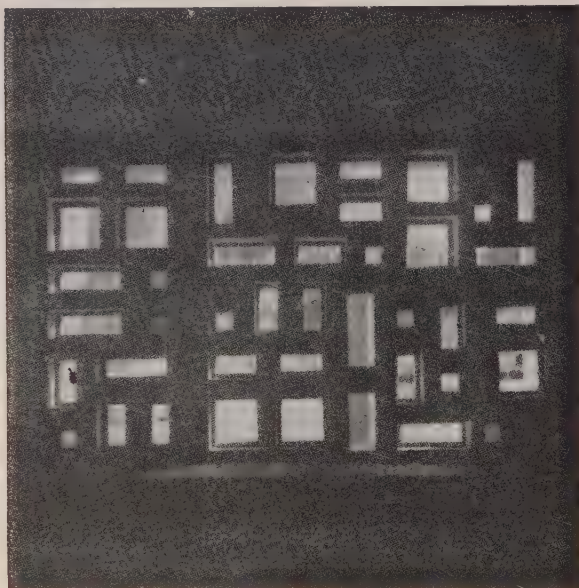

T.v: Vegg komponerad med olika färgade glasskivor i en katolsk kyrka i San Francisco. Arkitekt Mario Ciampi

I mitten: Vagg bestående av betong och färgat glas i Le Corbusiers hyreshus i Marseilles

Nederst: Kornisch av glaströr i övergången mellan vägg och tak i Johnson Wax Factory. Arkitekt Frank Lloyd Wright

tion med avseende härpå, att följa glaset in i ugnen (där det verkligen »sker» något) och att hela tiden vinna sitt material genom kärlek, inte genom våldtäkt.

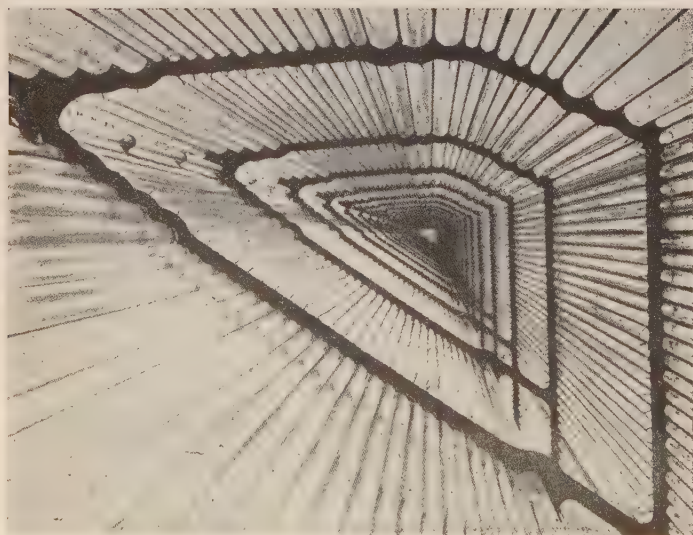
Jag anser emellertid att detta är enbart till fördel — på så sätt hindras tekniken från att rationaliseras. Hantverkaren tvingas att bli konstnär (vilket är att växa) och konstnären att bli hantverkare (vilket enligt mitt sätt att se också är att växa). (Citat ur »Paletten» nr 1, 1955.)

Bergholtz och Brazdas kompositioner på Röhska museet verkade mycket starkt på åskådarna, inte genom formella kvaliteter utan genom glasmaterialets elementära egenskaper och den ljusatmosfär som vi upplever spontant, utan att överhuvudtaget betrakta kompositionen. Den omedelbara upplevelse som glasmåleriet ger är av stor betydelse i vår överintellektualiserade tid. Våra värderingar blir spontana och därför så mycket mera äkta.

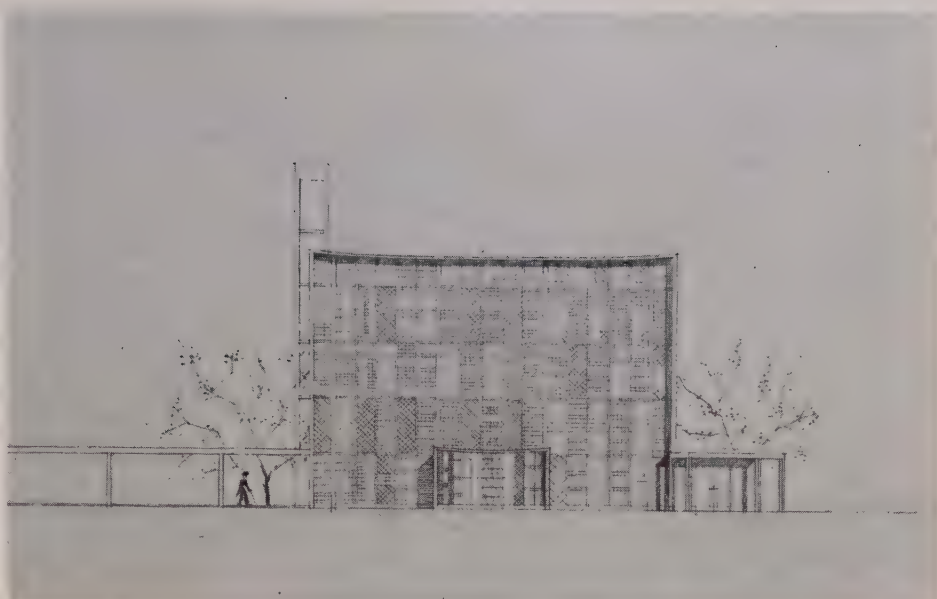
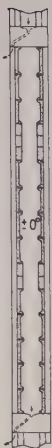
Ett viktigt moment i upplevelsen är förändringen. Dagsljusets växlingar uppförstoras genom refraktionen. En obetydlig vinkeländring av de infallande solstrålarna kan totalt förändra upplevelsen. Genom att vi själva rör oss i rummet får ljuset en dynamisk karaktär som kan kännas oroande. Färger tändas och släckas och hela kompositionen »rör sig». Den tidsupplevelse som solens och molnens rörelser framkallar kan också kännas besvärande. En av vitrariernas viktigaste uppgifter är därför att »lugna ner» kompositionen så att tidsupplevelsen får statisk karaktär. För det sakrala rummet är detta av primär betydelse.

Bergholz och Brazdas glaskompositioner har en lugn och saklig karaktär som sammanhänger med glasmaterialet. Antagligen är högbränningstekniken lättare att bemästra än Verre en dalles. Ljusspridningen är mjukare och simultankontrastens verkningar har ett lugnare förlopp.

I en katolsk klosterkyrka i San Fransisco har arkitekten Mario Ciampi använt sig av färgat glas på

UTE -16°C INNE +18°C

T.h: Glasvägg till kyrka i Malmö. Projekt. Väggen tänkes uppmurad av en fransk glasbetong i olika färger och format. Arkitekt Å. E. Lindqvist

Ovan: Sektion genom glasväggen i kyrkan i Malmö. Glasen är dubbla och inpassade i en värmeisolerad stomme av betong. Utrymmet mellan glasen är ventilerat

I mitten t.v: Från utställningshallen för kyrklig konst vid H 55 i Häl-singborg. T.v: komposition i järn och olikfärgat glas av Folke Heybroek. T.h: glasfönster av Ralph Bergholtz. I mitten t.h: Fönsterkomposition av Jan Brazda.

Nederst: Glasfönster i Sörsjöns kapell av Folke Heybroek. Arkitekt Sven Söderholm

ett sätt som helt skiljer sig från såväl den traditionella svartlodstekniken som Verre en dalles och högbränningsteknik. Hela västfasaden har inarbetats i en glaskomposition, vars subtila ritbordsabstraktioner kunde ha teknats av Piet Mondrian. Tunna färgade glasskivor infattas av ett maskinjort spröjsverk av betong. Hela väggen har en maskinmässig elegans som harmonierar med den övriga arkitekturen. Ciam-pis försök är sympatiskt men totalt misslyckat som ljusarkitektur. De tunna glasskivorna avskärmar inte effektivt mot gatumiljön utanför. Glasmaterialet har en monoton ljusspridning och glasformatet är för stort för att simultankontrastens verkningar skall få någon betydelse. Det färgade glaset förefaller vara insatt för att sentimentalisera belysningen på samma sätt som i sekelskiftets trapphus.

Glasmåleriet har alltid betraktas som en sakral konst. Det finns exempel på att man försökt använda glasmåleri i helt profana sammanhang, men man har sällan lyckats. Ändå föreställer jag mig att det är möjligt. Om det sakrala rummet fordrar en ljusarkitektur där tid-rumsupplevelsen är statisk och skänker kontemplativ vila, så skulle t. ex. en maskinhall i en modern industri kunna gestaltas som en dynamisk ljusarkitektur med en stimulerande verkan på de människor som arbetar där. Frank Lloyd Wright har sett en sådan möjlighet när han skapade sitt berömda trälhav i Johnson Wax Factory i Racine, Wisconsin. Glaset har blivit medium för en total ljusarkitektur och formats till prismatiska stavar som bryter och artikulerar ljuset, framhäver rummets vertikalitet och motiverar den djärva konstruktionen. Frank Lloyd Wright har här skapat en kapitalismens sakralarkitektur, där kontemplerationen ersatts av effektivitet och psalmsången av skrivmaskinsknatter — ett i djupaste mening monumentalt uttryck för vår moderna civilisation.

PAUL HEDQVIST

60 år den 21 juli 1955

Mina tidigaste minnen av Paul Hedqvist daterar sig mer än femtio år tillbaka. Vi var lekkamrater på Söder och det kamratskapet är lika aktuellt i dag, fast vi inte precis spelar kula tillsammans nu för tiden. Men konsten, »den allvarsamma leken», har tagit vid — och där är man lika hårt engagerad som förr i kulspelet.

Vi har en rik fond av minnen alltifrån skolårens frivilliga teckningstimmar till de egentliga studieårens med deras ofta förekommande nattjobb på tävlingar. Gemensamma drömmar om vad som skulle uträttas i kommande tider. Det var ofta tolv, femton timmars arbetsdag — med insprängda fester! — och sömn behövde man tydligen inte så mycket av. Trötthet och krämpor lyste med sin frånvaro. Även om man inte kunde säga att Pulon Hedqvist tillhörde de sportiva, så var han ändå spänstig. Även till fysiken, och är det faktiskt ännu. Hans andliga spänst har det aldrig varit något fel på. Och alldeles prima är likaså krigarlynnnet. Hans stridbarhet och kamplust bottnar i hans hjärnas reaktion mot allt som han anser vrångt och gale, hans rättssinne, hans avsky för humbug och alltför ohöjld opportunist. Att han ibland i stridens hetta låter förleda sig till att utdela alltför hårda slag, och att han i sitt rättspatos understundom kan bli egenrättfärdig så det syns och hörs har kommit en del att reta sig på honom. Men, handen på hjärtat, är det ändå inte härligt med en man som sjunger ut sin mening och ger tusan i alltför stor försiktighet? Jag tycker man bara är tacksam för sådana tag!

Den tankens klarhet, den entusiasmens värme, kritikens fränhet, skönhetsglädjens berusning samt förmågan att kunna meddela andra vad han känner och tänker har predesti-

nerat Hedqvist till att bli en utmärkt lärare och ledare. Jag tror också att de unga arkitekter som studerade för honom på Akademien eller arbetade och arbetar på hans kontor måste ha fått mycket av det värdefullaste en samhällsbyggare och rumsgestaltare kan önska sig. Jag vet av egen erfarenhet hur fin och direkt tankeväckande hans kritik är — även inom skulpturens område. Och man vet alltid att det är den absoluta ärligheten som talar, utan hänsyn, med den enda inriktningen att gagna saken själv. — Ett sådant »sanningssägande» kan kanske ibland verka »stötande» om det blir för personligt förstås — och Pulon är väl själv inte okänslig om det vore ombytta roller. Men sånt är svårast att acceptera — det vet vi alla.

I andra sammanhang: vid sammanträden av olika slag, jurymöten eller dylikt, är det alltid en ofantlig tillgång att ha Hedqvist närvarande. En trygghet, en förvisning om att alla frågor blir utredda och besvarade, och detta på ett klart och entydigt sätt. Hans anföranden, på en gång eftersinnande och temperamentsfulla, har verkan av självklarhet, är också självklara. De blir till »slogans». Och för denna klarhet är man glad när så mycket svammel ofta presteras under sken av djupsinne.

Här kommer jag in på ett viktigt område i Hedqvists gärning, nämligen hans aktivitet inom Stockholm. Denna hans ömsinta omsorg om staden och hans krav på bevarandet av dess särpräglade skönhet har gett honom rika anledningar till helhjärtade och temperamentsfulla ställningstaganden. Han var och är en ropande röst — tyvärr slår myndigheterna ofta dövörat till. Så fick nu i alla fall Konstakademien anledning att vara honom tack skyldig för hans initiativ och envetna »predikande» om Skeppsholmens framtid och dess möjliga upplåtelse till kulturella institutioner. Om inte Hedqvist sat in så mycken energi och entusiasm i detta projekt och så mycken tro på dess realiserande, hur skulle det gått? Med så mycken räddhåga och negativism som omgav det!

I Paul Hedqvists karaktär och begåvning finns en lycklig legering av konservatism och radikalism. Det är en god balans mellan dessa båda. Man ser det också tydligt i hans arkitektur. Hans fint utvecklade känsla för hur byggnadskropparna bör inarbetas i terrängen. Den klara och vackra planlösningen. Den spartanska stilen där allt oväsentligt obönhörligt utesluts. Det rätt valda materialet. Varje del i komplexet med sin funktion beräknad i samspillet och där sedan helheten ger denna förnimmelse av inre självklar rytm. Det är inte en konst som talar med stora åthävor; det är en arkitektur som strävar att ge bästa rummet åt den moderna människan som där skall bo och verka. Ljus, luft och ett slagsgarg vänlighet. Särskilt i skolbyggena har han haft ett rikligt arbetsfält för detta rumskapande: att under ekonomiskt mått en gång restriktiva förutsättningar ge ett maximum av trivsel och funktionsduglighet åt skolsalar och ekonomibyggnader av olika slag; att ge detta en estetiskt tilltalande form i det material som ansetts lämpligt. Några extravaganta modernismer eller experiment har här inte varit på sin plats. Enkel och renhårig konstruktion med tydlig karaktär av det fina proportionssinne som är ett av Hedqvists insignier.

När jag nu som gammal kumpan till Pulon Hedqvist överräcker en vänskapens blomsterkvast och ett vänskapens handslag med lyckönskan, vet jag att jag bakom mig har en mängd av hans vänner och beundrare som hyllar honom. Vi har i Hedqvist en fin arkitekt och en god människa. Han är ett friskt salt. En fighting spirit.

Eric Grate

En ny tidskrift

Den livligt verksamma redaktionen vid 18, Rue Bartholdi, Paris, som under André Bloc's ledning utgivit de båda tidskrifterna *L'Architecture d'aujourd'hui* och *L'Art d'aujourd'hui* har beslutat att förlägga den senare. I stället har man börjat utge en ny och något omfattigare tidskrift som helt enkelt heter *Aujourd'hui*, art et architecture, och vars första nummer nådde oss för en liten tid sedan.

L'art d'aujourd'hui redigerades efter en mycket konsekvent men ganska snäv linje, helt inriktad på nonfigurativ konst, särskilt Groupe Espace verksamhet. Tidskriften intresserade till en början, men under det senaste året tror jag att de flesta intresserade bläddrat ganska förstrött i den — detta slag av nonfigurativ konst är tröttnande i stora doser och upprepningar började dyka upp i bildmaterialet.

Den nya tidskriften *Aujourd'hui* har ett mer omfattande register. Den skall tydligen omfatta allt — arkitektur, måleri, skulptur, grafik, formgivning, fotografi och det må ju vara riktigt med tanke på den övertygelse om konstarnas nära sammanhang som Bloc hyser. »Nous croyons à l'Unité de la création, qu'il s'agisse d'urbanisme, d'architecture, d'équipement intérieur ou d'art pur... nous agissons parallèlement contre toutes les formes de l'Académisme contemporain» skriver han i ett företal till det första numret (Gud ske lov i alla fall är manifestens tid inte helt förbi). Och sedan följer en lång rad programmatiskt tillrättalagda artiklar om bildkonst, nya brasiliansk arkitektur, formgivning av racerbilar, fotografering från luften, några sidor byggbara möbler och ett par intervjuer på temat konst, vetenskap och teknik. Tyngst vägande verkar en artikel om den engelska konstnären Ben Nicholson, som utan tvivel är en förstärkt av högsta klass, även om hans tendensomliga vacklan mellan abstraktion och naturavbildning under hans tidigare utveckling givit många förbryllande och ibland särskilt övertygande resultat.

Det behöver kanske inte sägas att denna journal med extravagant och anmärkningsfull layout och utsökt tryck ligger i toppklass om man ser till elegansen, i en hög grad till och med att en seriösare artikel kanske kommer att verka malplacerad. Men jag tror nog att *Aujourd'hui*'s blivande läsare helst vill ha ögonförolyd för hela slanten.

E Th

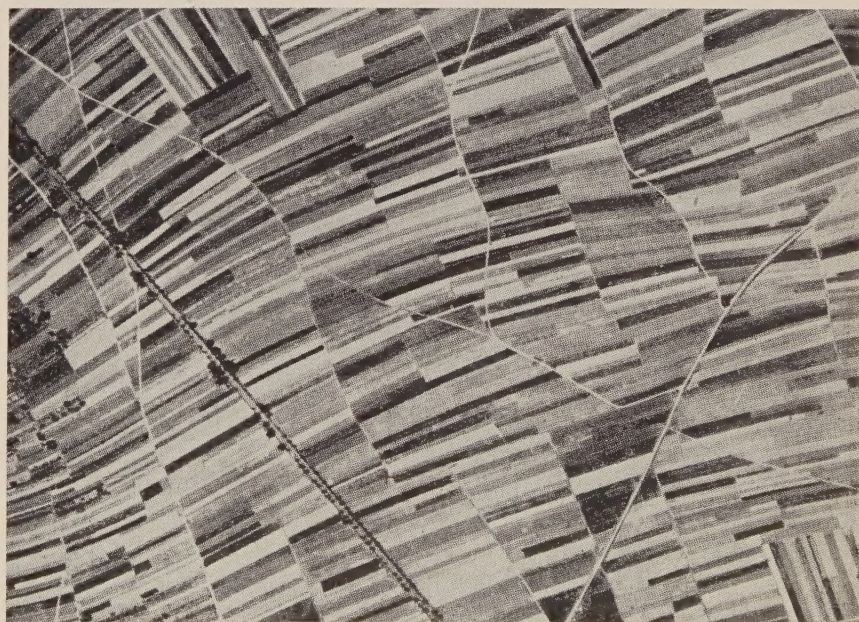
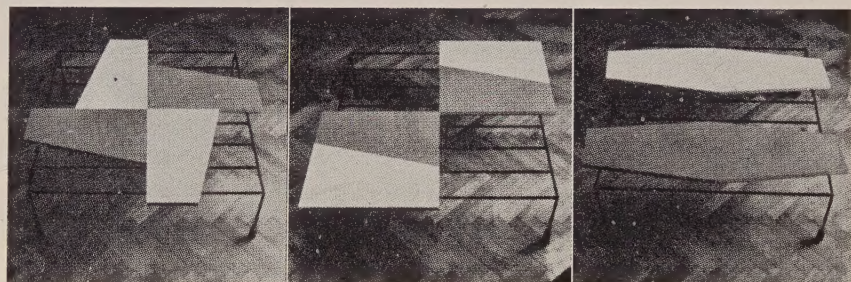
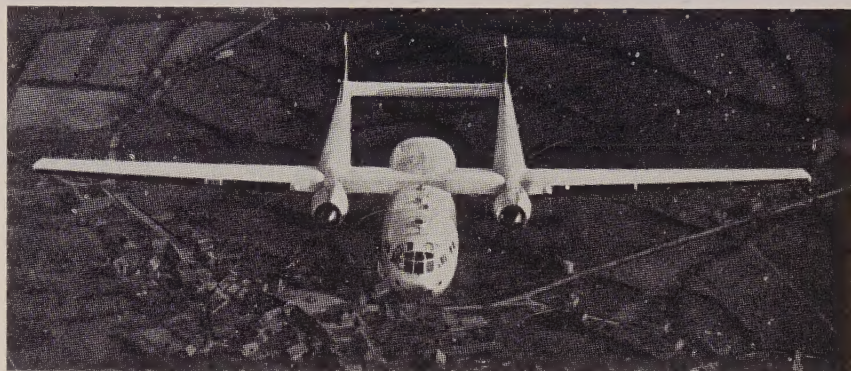
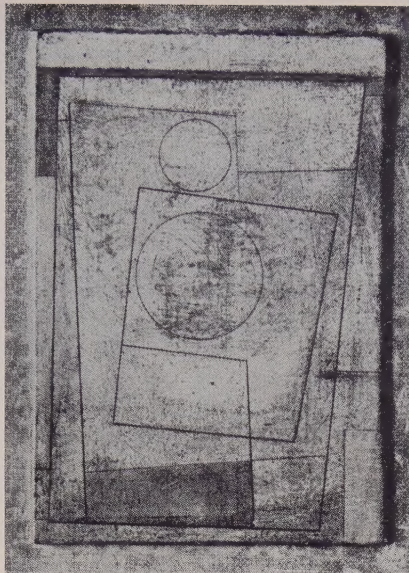
Först t. v: Ben Nicholson: Målning (1949)

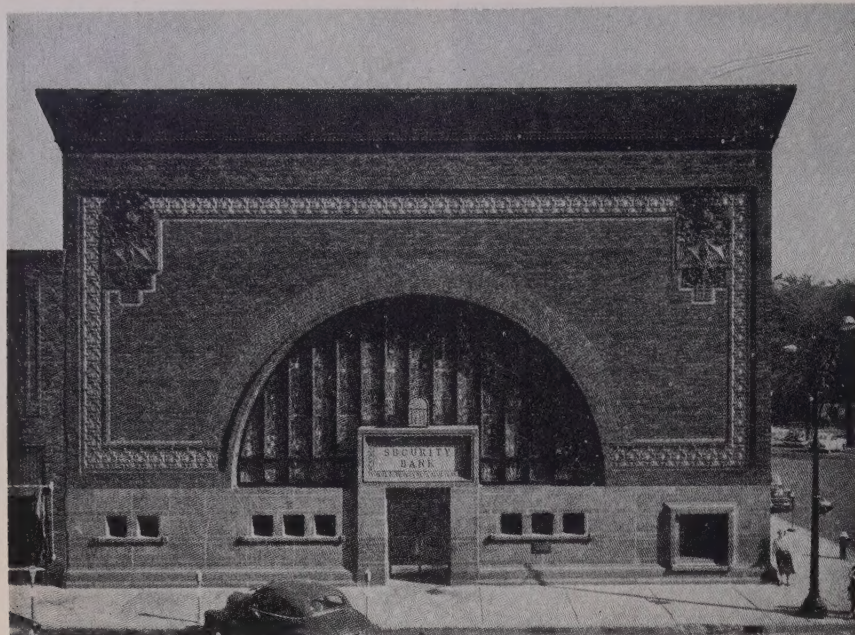
Först t. h: Hyreshus i Caracas

Under: »Nord 2501» passagerareplan »(Form i en movement)»

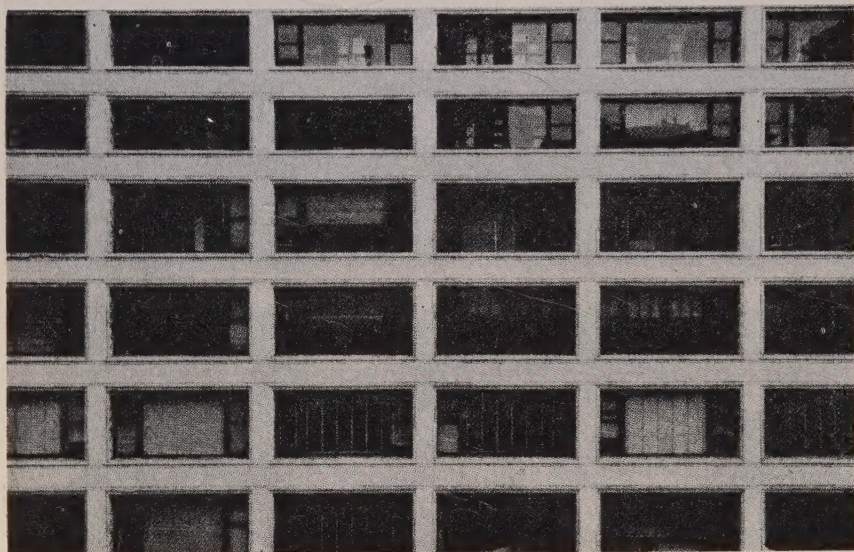
Under: Kombinerbart bord, bestående av järn- och träplattor och fyra trapetsformade plattor i olika färger. Arkitekt Luigi Frattini

Under: Flygfotografi av åkerfält. (»L'avion et le champ») »nètre»

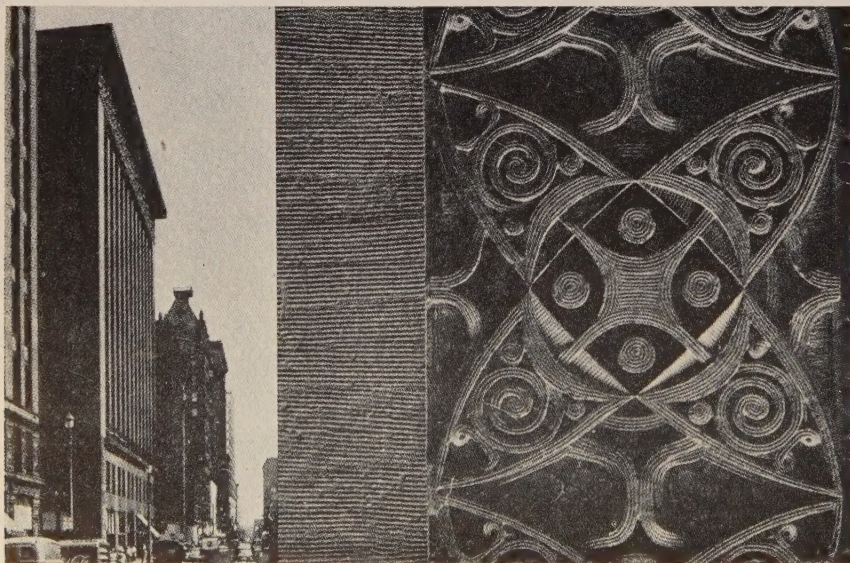

Ovan: National Farmer's Bank, numera Security Bank. 1907—08

Ovan: Schlesinger & Mayers varuhus. 1899

Nedan: Wainwright Building, St. Louis. 1890—91

Sullivan

I oktobernumret 1954 av *Architecture Forum* visas några nytagna bilder av Louis Sullivans verk. Man har systematiskt fotograferat hans byggnader, flesta i Chicago från 80- och 90-talen, för att åtminstone i bildform bevara detta stycke kulturhistoria till eftervärlden.

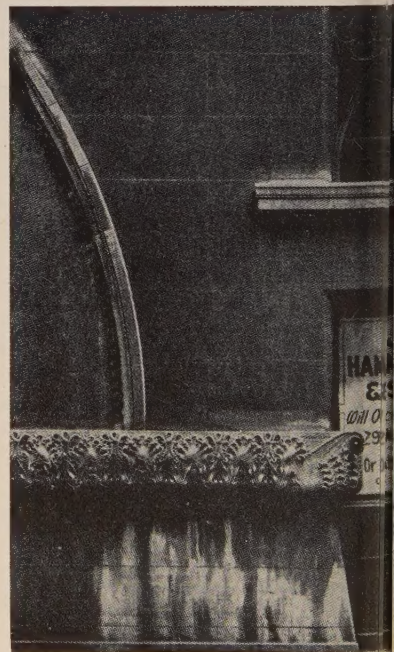
När denna radikala och kraftfulla arkitektur fick ge vika för den framstående klassicismen avbröt Sullivan sin verksamhet och ägnade sig åt arkitektoniskt författarskap. »Form ever follows function» är det citat av honom som varit den efterkommande generationens ledstjärna. Ur *Forum* återges ytterligare några citat, som kanske kan vara av värde för nutida arkitekter som taga del av.

Tage Hertzfeldt

”Säg mig . . . vad karakteriserar en verklig arkitekt?”

”För det första poetisk fantasi; för det andra en öppen sympati, mänsklig kärlek; för det tredje ett grundligt förtroende för sin själ; för det fjärde ett fullständigt tekniskt kunnande och slutligen, en flödande förmåga till uttrycksfullhet.”

” . . . jag vidhåller bestämt att en byggnad skall, ehuru vilande, leva ett intensivt liv emedan den är framsprungen ur en arkitekts liv. På någon annan bas kan resultat av permanent värde ej uppnås.”

Parant Building. 1894—95

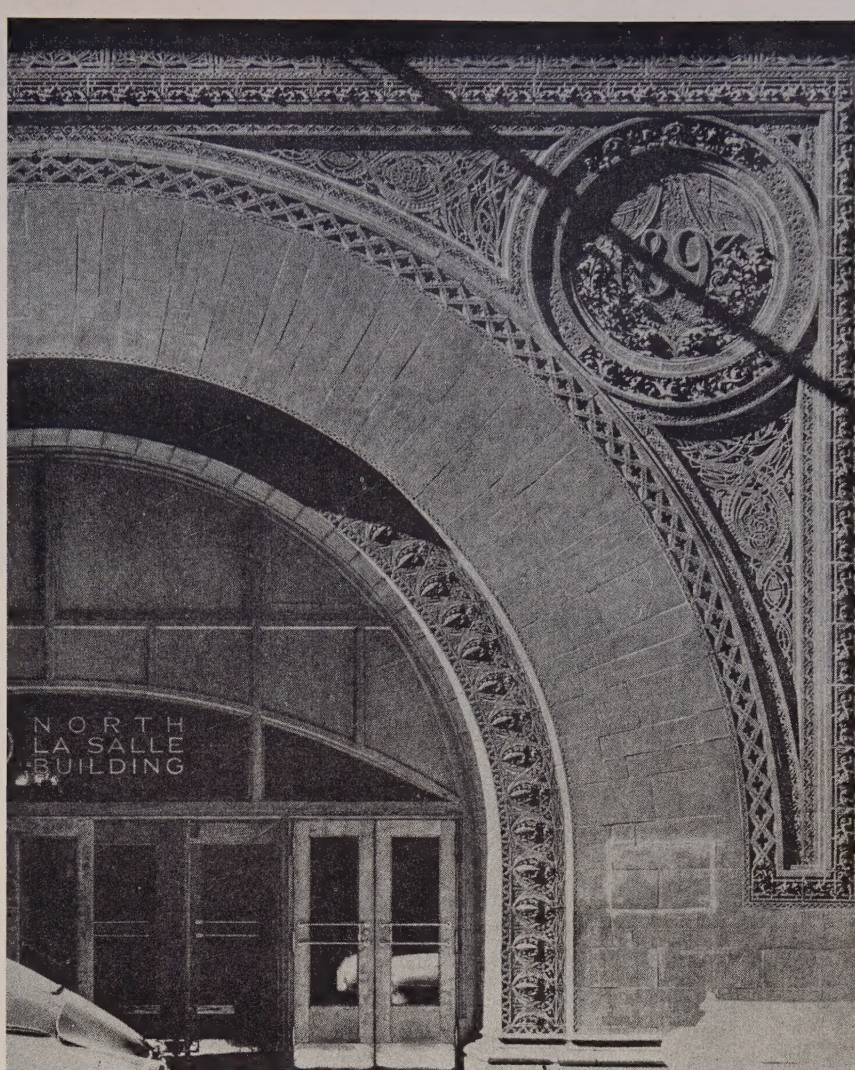
"När Ni värderar en byggnad . . . säg
g, lägger Ni större vikt vid det subjek-
bära värdet än vid det ekonomiska?"
"Vid båda. För människan blir subjektivt
värde förr eller senare ekonomiskt värde
gen brist på subjektivt värde förr eller se-
nare brist på pengar. Subjektiva värden
skiljer oskiljaktigt samman med livet. Att för-
söka det vore nonsens."

"Men värderar Ni inte logik?"

"Den har sin utomordentliga betydelse!"

"... Men vet Ni då inte vad en upp-
märksam och normalt begåvad människa
skulle ha lärt sig och helt borde uppfatta,
nämligen att varje byggnad hon ser är
verket av en människa, som hon inte ser.
Varje byggnad är realiteten, byggnaden
är frukt. Att stenen, teglet, stålet och allt
annat kommer på plats som resultat av en
begränsad bult och att grunden till denna impuls
är guld, ej materiell."

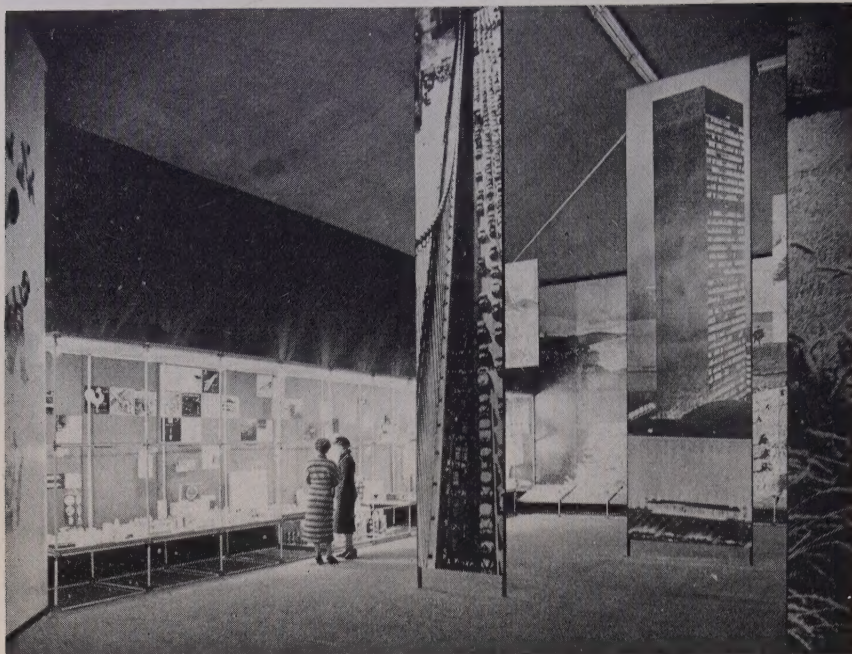
"Är arkitektur en lek eller är den en
—en makt— en uppenbarelse av mänsklig
kraft och en ingivelse? Är den en rest
som är ett helt tyg av vilket vi åt oss
göra nya kläder? Är den human eller
posthuman? Har den en grund eller
är den det ej? Är den en del av männi-
skans uttryck, är den en fas av universellt
uttryck eller är den stum?"

Ovan: fasaddetalj på Stock Exchange Building. 1893—94

Nedan: Auditorium Building. 1887—89

En amerikansk vandringsutställning

Handelsdepartementet i USA har låtit anordna en vandrande handelsutställning (European Trade Fair) som under innevarande år kommer att visas på olika platser i Europa. Under våren har utställningen besökt Milano, Lyon, Bryssel, London, Paris osv. och under sommaren och hösten visas utställningen i Stockholm, Bari, Wien och Berlin.

Ansvarig för utställningens utformning är Mr Peter G Harnden, som gjort sig känd i samband med ett par andra rörliga utställningar: »Train of Europe» och »Atoms for Peace». Vid denna utställning har även arkitekterna Lanfrance Borbelli, Roberto Mango och Robert Browning medverkat.

Här ovan visas ett par bilder från denna vandringsutställning tagna under utställningstiden i Verona (13—21 mars).

INKOMMEN LITTERÄTUR

Elementbyggnad, Litteraturöversikt utgiven 1955 av Finlands Arkitektförbund (SAFA), Standardiseringsinstitutet, Bulevarden 1, Helsingfors C.

Bygginformations- och forskningsinstitutionen i de nordiska länderna, jämte firmaregister för byggnadsfacket utgiven 1955 av Finlands Arkitektförbund (SAFA), Standardiseringsinstitutet, Bulevarden 1, Helsingfors C.

Kommunalhus i Skene

Vid den inbjudna tävlingen om kommunal förvaltningsbyggnad i Skene köping fick var och en av de tävlande ett arvode på 2 500 kronor.

Prisnämnden beslöt att förordna förslaget »Skene torg upp och gata ner» av arkitekter SAR Lars-Erik Havstad, Gunnar T Hollström och Göran H:son Lindell, Karlstad, till utförande.

Övriga inbjudna arkitekter var arkitekt SAR Jan Wallinder, Göteborg, Kommunalbyggnadsbyrå, Stockholm, Göteborgs förorters arkitektkontor, Göteborg, arkitekt SAR Hans Åkerblad, Stockholm, och arkitekt MAA Ib Frandsen Alingsås.

Prisnämnden utgjordes av stadsarkitekt Harald Ericsson, Borås, kommunalnämndens ordf. i Skene Sven Larsson, byggnadsnämndens ordf. i Skene Torsten Lydén och länsarkitekt Per Axel Nobel, Vänersborg.

Nya Ullevi

Bland de tre förslagsställare, som efter arkitekttävlingen om »Nya Ullevi» i Göteborg, fått i uppdrag att omarbota sina förslag, har prisnämnden förordnat att förslaget med motto: »Är det värt det?», författat av arkitekterna SAR Fritz Jaenecke och Sten Samuelson, Malmköping, med ingenjör Torsten Hebrand och arkitektvillingenjör W Hasselblad som medhjälpare, skall läggas till grund för utställande.

Centralskola och medborgarhus i Los Angeles

Den inbjudna tävlingen om centralskola och medborgarhus i Los Angeles har avslutats. Prisnämnden förordar till utförande ett förslag med mottot »Förskolan i skolan» författat av arkitekt SAR Peter Bjugge, Stockholm.

Övriga inbjudna var arkitekter SAR Hans Borgström och Bengt Lindroth, Stockholm, arkitekt SAR Sten Dahlen, Gävle, och arkitekter SAR Hjalmar Klemming och Erik Thelaus, Stockholm.

UTLYSTA TÄVLINGAR

Uppgift	Inlämn.-tid	Se-Byggnad
Bad- och idrottsbyggnader i Västerås	3 okt. 1955	Nr B3 55 s. 21
Folkhögskola i Skinnskatteberg	1 nov. 1955	Nr E3 55 s. 1

Lämna reproduktionsdugliga teckningar.